

Onderzoeksverslag
inzake verraad en arrestatie
van de onderduikers in
het Achterhuis

Dr. Gertjan Broek
Anne Frank Stichting
December 2016

I Inleiding

Een van de meest gestelde vragen over de geschiedenis van Anne Frank en het Achterhuis is wel: “Wie heeft ze nu eigenlijk verraden?” Die kwestie houdt zeer veel mensen bezig. Er komen bij de Anne Frank Stichting (AFS) met zekere regelmaat nog suggesties binnen, doorgaans duidelijk gericht naar individuen. Die suggesties worden altijd serieus bekeken maar leverden tot dusverre geen bruikbare gezichtspunten op. Ook binnen de AFS is het vraagstuk uiteraard altijd sterk aanwezig. Nu de AFS zich de laatste jaren sterker dan voorheen op eigen onderzoek is gaan richten, is deze kwestie in het onderzoeksprogramma opgenomen.

Opzet en achtergrond

Het onderzoek is opgezet vanuit de gedachte dat er maar één ding vaststaat: er is op 4 augustus 1944 een inval van leden van de Sicherheitsdienst (SD) in het pand Prinsengracht 263 geweest, en daarbij zijn tien personen gearresteerd.

Het is een aanname – hoewel een veilige – dat dit geen toevalstreffer was. Men had het wel degelijk op dit pand gemunt. Op grond van welke kennis de inval gebeurde, en hoe de SD daar aan kwam is echter volstrekt onduidelijk. Dat het een kwestie was van verraad, al dan niet welbewust en doelgericht gepleegd, is eveneens een aanname. Het zal moeten blijken in hoeverre analyse van de beschikbare gegevens deze overtuigend steunt.

Kort na de bevrijding zetten Otto Frank en de helpers stappen om de opsporing te bevorderen van degene die voor het verraad verantwoordelijk zou zijn. De vraag of er wel werkelijk verraad plaatsvond stond niet merkbaar ter discussie. Nadat ‘nazi-jager’ Simon Wiesenthal in 1963 de ex-SS'er Karl Joseph Silberbauer opspoorde, de man die de inval in het Achterhuis leidde, leek de aanname van verraad bevestigd. In de literatuur over het onderwerp tot nu toe was de vraagstelling dan ook steeds gericht op ‘wie?’ Dat er gezocht moest worden naar een daadwerkelijke verrader stond daarbij op voorhand vast. De ontvullende conclusie is dat die aanpak tot op heden geen betrouwbare resultaten opleverde.

Vraagstelling en bronnen

Het voorgaande geeft voldoende aanleiding om het blikveld te verruimen en andere mogelijkheden niet bij voorbaat uit te sluiten. Uitgaande van wat in de vorige paragraaf naar voren is gebracht luidt daarom de vraagstelling: op grond van welke informatie viel de SD het pand Prinsengracht 263 op 4 augustus 1944 binnen, en hoe kwamen ze daar aan?

Om deze vraag te beantwoorden is gebruik gemaakt van bekend en tot dusver onbekend materiaal. Oudere onderzoeken baseerden zich doorgaans op bronnen die zich bevinden in de dossiers van het Centraal Archief van de Bijzondere Rechtspleging (CABR). Ondanks zeer uitvoerig onderzoek zijn hier nooit duidelijke aanwijzingen aangetroffen. Desondanks zijn gegevens uit deze dossiers uiteraard van groot belang. In dit onderzoek zijn veel gegevens daarom opnieuw bekeken en vergeleken met voorheen onbekende of onbenutte bronnen. Hiertoe behoren rapporten van de politiekorpsen van Amsterdam, Zwolle en Haarlem, en stukken van justitiële autoriteiten in de laatste twee steden. Met behulp van steeds vaker gedigitaliseerde gegevens uit de bevolkingsadministratie konden bovendien netwerken beter in kaart worden gebracht. Het lopend historisch onderzoek van de Anne Frank Stichting leverde de afgelopen jaren scherpere inzichten op. Deze zijn gebruikt om oudere denkbeelden en theorieën tegen het licht te houden.

Bij het analyseren van alle gegevens is vanzelfsprekend ook gebruik gemaakt van de bestaande literatuur. Over verraad van onderduikers en andere vormen van mensenjacht verschenen in de loop van de tijd verschillende boeken. In biografieën over zowel Anne als Otto Frank zijn eveneens verschillende theorieën ontvouwd over het voortraject van de inval van 4 augustus. Deze bleven evenwel onbewezen, zoals een evaluatie van de onderzoekers David Barnouw en Gerrold van der Stroom van het NIOD (destijds Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie) uit 2003 aantoonde. Een overzicht van al het gebruikte materiaal, gepubliceerd en ongepubliceerd, is aan dit verslag toegevoegd.

II De inval

Het is van belang om zorgvuldig in kaart te brengen hoe inval en arrestatie verliepen. Voor zover dat althans mogelijk is: verschillende verklaringen, op verschillende momenten afgelegd, spreken elkaar nog al eens tegen. Bovendien zijn deze in de loop van de tijd verzaamd met interpretatie en invulling. Daardoor is het in feite zo goed als onmogelijk geworden om het precieze verloop van de gebeurtenissen adequaat te beschrijven. Er zijn geen primaire bronnen bewaard gebleven. De eerste gegevens komen uit documenten van betrekkelijk kort na de bevrijding. Belangrijke aanvullingen kwamen er in de jaren 1948, 1957 en 1963, toen respectievelijk de Politieke Recherche Afdeling (PRA), de Duitse journalist Ernst Schnabel, en Nederlandse en Oostenrijkse autoriteiten onderzoek deden naar de arrestatie. Ondanks de vele onduidelijkheden en tegenspraken volgt hieronder een poging tot consistente weergave van het feitelijke verloop van de gebeurtenissen. Het overzicht begint bij het moment van aankomst die ochtend. Wat daar mogelijk aan vooraf ging volgt later.

Aankomst

Rond half elf in de ochtend kwamen SS-Hauptscharführer Karl Silberbauer en de rechercheurs Gezinus Gringhuis en Willem Grootendorst het pand binnen.¹ Dit tijdstip gaf Jo Kleiman in 1948 aan, en werd door Otto Frank in 1963 herhaald.² De formuleringen van de getuigen laten ruimte voor de mogelijkheid dat er meer dan deze drie bij aanwezig waren. Zekerheid is daar echter niet meer over te verkrijgen. Volgens Bep Voskuil reden zij met een auto voor.³ Een van de Nederlandse rechercheurs vroeg iets aan het pakhuispersoneel, dat hem naar de bovengelegen kantoorverdieping verwees. Daar troffen zij het kantoorpersoneel dat aan het werk was. Dit waren Johannes Kleiman, Bep Voskuil en Miep Gies, allen op de hoogte van de onderduikers. In een aparte kamer werkte Victor Kugler, eveneens ingewijd en als directeur van de firma die hoofdhuurder was verantwoordelijk voor de gang van zaken in het pand.⁴

Onderzoek in het pand

Bep Voskuil, in 1948 niet door de PRA gehoord, vertelde in 1963 dat een man met een vuurwapen de kantoorruimte waar zij werkte binnenkwam. Zij nam aan dat er minstens vijf SD'ers aanwezig moeten zijn geweest omdat Kleiman haar later verteld had dat er vijf wapens op Kugler gericht werden. Daar Kleiman haar met zijn portefeuille naar buiten stuurde, onttrok het vervolg zich aan haar waarneming.⁵ Kleiman stelde in 1946 in zijn schrijven aan de Politieke Opsporings Dienst (POD, voorganger van de PRA), abusievelijk gedateerd 'Februari 1945', dat de agenten drie revolvers op Kugler richtten om hem te dwingen 'de geheime schuilwoning' aan te wijzen.⁶ In zijn verklaring aan de PRA uit 1948 zei Kleiman expliciet dat zij 'volkomen met de situatie op de hoogte' bleken te zijn.⁷ Aangemerkt moet worden dat Kleiman zijn kantoor niet mocht verlaten en dus niet aanwezig was bij het ondervragen van Kugler, of bij de ontdekking van de deur naar het Achterhuis een verdieping hoger.

Verklaringen van Miep Gies, Victor Kugler en Wim van Maaren in hetzelfde proces-verbaal van de PRA geven over de precieze gang van zaken in het pand geen eenduidige informatie. Wel schreef Kugler in 1957 desgevraagd aan de Duitse journalist Ernst Schnabel dat hij het hele pand moest laten zien en allerlei kisten en balen moest openen. Hij dacht met een huiszoeking te maken te

---

¹ De Nederlandse rechercheurs werden op 10 november 1945 door Otto Frank van foto's herkend bij Bureau Nationale Veiligheid; AFS, AFC, reg. code OFA_072: O. Frank aan Alice Frank-Stern, 11 november 1945. Silberbauer wordt door Jo Kleiman met name genoemd in zijn brief aan de PRA van 16 juli 1947. Zie hiervoor David Barnouw en Gerrold van der Stroom, *Wie verraadde Anne Frank?*, Amsterdam: Boom, 2003, p. 29.

² Nationaal Archief (NI-HaNa), Centraal Archief van de Bijzondere Rechtspleging (CABR), toegang 2.09.09, inv. nr. 23892: Verklaringen J. Kleiman, 12 januari 1948 en O. Frank, 2-3 december 1963.

³ Ernst Schnabel, *Anne Frank. Spur eines Kindes*, Frankfurt am Main: Fischer Bücherei, 1958, p. 106.

⁴ AFS, AFC, map 'Staatsanwaltschaft'/Proces 1964: 'Bericht' van K. Silberbauer, 21 augustus 1963.

⁵ NI-HaNa, CABR, 23892: p.v.b. 86/1963 v.H., verklaring Bep Voskuil, 13 december 1963, p. 6-7.

⁶ NI-HaNa, CABR, 23892: afschrift brief Kleiman aan POD, 'Februari 1945'.

⁷ NI-HaNa, CABR, 23892: p.v.b. contra Van Maaren, verklaring J. Kleiman, 12 januari 1948.

hebben, en hoopte dat ze maar weer snel weg zouden zijn.⁸ In 1977 herhaalde hij deze lezing nog eens tegenover een verslaggever, er aan toevoegend dat Silberbauer wapens zocht.⁹

Bij het verschijnen van Schnabels *Anne Frank. Spur eines Kindes* in 1958 kwamen nieuwe gegevens naar voren. In 1963 leverde de opsporing van Silberbauer opnieuw extra gegevens. De SD'er verklaarde in het vervolgonderzoek onder meer dat hij zijn vuurwapen pas trok toen hij met zijn mannen het Achterhuis betrad, en het weer wegborg toen hij zag dat er geen verzet was te duchten.¹⁰

Otto Frank vertelde aan Schnabel dat hij mede-onderduiker Peter van Pels in diens kamer Engelse les gaf toen een Nederlandse SD'er met getrokken wapen binnenkwam. Daarna werden allen in een kamer bijeen gebracht. Silberbauer toonde zich volgens Frank verrast toen hij diens legerkist zag, en er achter kwam dat een van zijn arrestanten in de vorige oorlog officier was. Het zou er zelfs toe hebben geleid dat de onderduikers op hun gemak hun spullen konden pakken.¹¹

Kleiman had Bep Voskuil intussen naar buiten gestuurd en zij kon het pand zonder problemen verlaten. Zij kwam op weg naar buiten ook niemand tegen.¹² De aanwezige SD'ers zullen zich toen dus al op de tweede verdieping van het pand hebben bevonden.

Jan Gies arriveerde zoals elke dag rond twaalf uur bij het pand voor het middageten, maar zijn vrouw stuurde hem direct weer weg. Hij kon ongehinderd ontkomen, en hij verklaarde ook geen SD'ers te hebben gezien.¹³ Zijn echtgenote gaf in 1963 te kennen dat zij wat er buiten haar kantoor gebeurde niet zag, en daar dus niets over kon zeggen.¹⁴

Vertrek en afvoer van de arrestanten

Nadat Jan Gies zich uit de voeten had gemaakt keerde hij terug naar zijn kantoor aan de Marnixstraat. Daar overlegde hij met zichzelf wat te doen en besloot Kleimans broer in te lichten, die bij de firma Paauwe aan de Bloemgracht werkte. Samen sloegen ze vanaf de brug bij de Prinsengracht het verdere verloop gade. Hij zag een donkerkleurige bestelwagen voor het pand geparkeerd staan, die er blijkbaar eerder nog niet was. Hij meende dat dit een arrestantenwagen van de Amsterdamse politie was, en in ieder geval geen Duits voertuig.¹⁵ In een verklaring van Silberbauer uit augustus 1963 stelt deze dat zijn mannen de arrestanten met een "Wagen der Schutzpolizei" afvoerden.¹⁶ Daarmee kan hij op een Duits of een Nederlands voertuig doelen. Otto Frank spreekt in december van dat jaar van een "gesloten vrachtwagen".¹⁷

Kleiman vertelde aan Schnabel dat hij als eerste in de wagen stapte en achter de chauffeur ging zitten. Hij wisselde enkele woorden met de chauffeur, wat niet goed lijkt te passen bij een gesloten vrachtwagen. Vervolgens nam er iemand tegenover hem plaats, wat zou betekenen dat de wagen banken in de lengterichting had.¹⁸ Duidelijkheid over het vervoersmiddel is er niet.

Miep Gies vertelde aan Schnabel dat een van Silberbauers mannen telefoneerde om een auto, en wel om een grote omdat er veel arrestanten waren.¹⁹ Hierbij moet worden aangetekend dat in augustus 1944 het particuliere telefoonverkeer door grootschalige afsluitingen nagenoeg stil lag.²⁰ Het is dus maar zeer de vraag of er op Prinsengracht 263 nog wel een werkende lijn aanwezig was. Dat sluit overigens niet uit dat er transport voor de tien arrestanten moest worden geregeld. Een verklaring van Miep Gies uit 1974 stelt het vertrek van de SD'ers met hun arrestanten op ongeveer

---

⁸ Deutschen Literaturarchiv (Marbach am Neckar), collectie E. Schnabel: brief V. Kugler aan Schnabel, 17 september 1957; vgl. Schnabel, *Anne Frank*, p. 107.

⁹ "Victor Kugler denkt voortdurend aan het Achterhuis", *Amigoe*, 11 mei 1977.

¹⁰ NI-HaNa, CABR, 23892: verklaring K.J. Silberbauer, 4 maart 1964, p.v.b. 86/1963 v.H., p. 23.

¹¹ Schnabel, *Anne Frank*, p. 108; Silberbauer vertelt iets soortgelijks in zijn verklaring van 21 augustus 1963, maar dan zonder de legerkist en het ruimer de tijd geven. Zie: AFS, AFC, map 'Staatsanwaltschaft'/Proces 1964: 'Bericht' K. Silberbauer, 21 augustus 1963.

¹² NI-HaNa, CABR, 23892: verklaring Bep Voskuil, 13 december 1963, p.v.b. 86/1963 v.H., p. 7.

¹³ NI-HaNa, CABR, 23892: verklaring Jan Gies, 23 december 1963, p.v.b. 86/1963 v.H., p. 9.

¹⁴ NI-HaNa, CABR, 23892, verklaring Miep Gies, 23 december 1963, p.v.b. 85/1963 v.H., p. 13.

¹⁵ NI-HaNa, CABR, 23892: Jan Gies, p.v.b. 86/1963 v.H., p. 9.

¹⁶ AFS, AFC, map 'Staatsanwaltschaft'/Proces 1964: 'Bericht' van K. Silberbauer, 21 augustus 1963.

¹⁷ NI-HaNa, CABR, 23892: Otto Frank, p.v.b. 86/1963 v.H., p. 4.

¹⁸ Schnabel, *Anne Frank*, p. 116.

¹⁹ Schnabel, *Anne Frank*, p. 114.

²⁰ "Buitengebruikstelling van telefoonaansluitingen", *Het Volk*, 17 juni 1944.

een uur in de middag.²¹ Dat wil zeggen dat de hele operatie twee tot tweeëneenhalf uur in beslag nam.

Nabeschouwing

Als het klopt wat Jan en Miep Gies vertellen, waren de SD'ers niet op veel arrestanten voorbereid en bleek improvisatie nodig. Dit weerspreekt de uitlatingen van Kugler en Kleiman die suggereren dat de SD volledig op de hoogte was. Het proces-verbaal van de Rijksrecherche bevat een verklaring van Silberbauer waarin hij stelt dat hem bij zijn opdracht het aantal onderduikers was verteld. Als hij inderdaad zo gedetailleerd op de hoogte was, is het vreemd dat de voorbereidingen niet grondiger waren. Een groot aantal onderduikers vergt ook meer organisatie: er zou meteen een heel verzorgingsnetwerk op te rollen kunnen zijn.

Vanuit die optiek is het eveneens vreemd dat het pand tijdens de inval blijkbaar niet werd bewaakt. Het aantal deelnemers aan de inval is altijd onduidelijk gebleven. Het is echter moeilijk voorstelbaar dat een relatief groot aantal zich niet strategisch over en rond het pand zou verspreiden. Toch kon Bep Voskuil zonder problemen het pand uitlopen toen Kleiman haar wegstuurde. Ook Jan Gies, die kwam binnenlopen voor het middageten, kon ongehinderd weer vertrekken. Hem was kennelijk ook geen grote activiteit of een verdacht voertuig opgevallen.

---

²¹ Anne Frank Stichting (AFS), Anne Frank Collectie (AFC), reg. code OFA_110: verklaring Miep Gies aan notaris A.J. Dragt, 5 juni 1974.

III Verraad in het spel?

Het algemene beeld van de arrestatie berust dus op maar weinig vaststaande gegevens. Dit maakt duidelijk dat ook het achterhalen van de gebeurtenissen die tot de inval leidden uiterst lastig is. Tijdens de bezetting vielen vele Nederlandse ingezetenen in handen van de Duitse autoriteiten. Niet zelden door verraad. De angst daarvoor was dan ook groot en naar bleek maar al te vaak gegrond. Het is dan ook niet verwonderlijk dat Otto Frank en zijn helpers er van uit gingen dat ook in hun geval een verrader actief was geweest.

In november 1945 schreef Frank aan zijn moeder dat hij daags tevoren bij de politie foto's bekeek om te achterhalen wie hen destijds arresteerde, in de hoop vervolgens "durch diese Leute vielleicht weiter zu hören, wer uns verraten hat."²² Enkele dagen later schreef hij aan zijn achternicht Milly Stanfield: "We try to find out who betrayed us and we were confronted to the men who arrested us at the time."²³ Ook Jo Kleiman liet in zijn hierboven gememoreerde brief aan de POD blijken dat hij verraad als vaststaand gegeven beschouwde. Hij uitte ook concrete verdenkingen, die hieronder nog nadere aandacht zullen krijgen.

De overtuiging van Otto Frank en zijn helpers bleek ook later nog te leven. Zo bezocht de raadsheer van het Amsterdamse Gerechtshof J.P. Hooykaas op 22 december 1947 het Achterhuis. Otto Frank en Jo Kleiman spraken met hem, en Hooykaas maakte aantekeningen in een exemplaar van de eerder die maand verschenen tweede druk van *Het Achterhuis*. Tijdens dit onderhoud brachten Frank en Kleiman hun opvatting naar voren dat verraad aan de arrestatie ten grondslag had gelegen. Wie hier schuldig aan was bleef onduidelijk, maar Hooykaas noteerde: "Wellicht de bewoner van een kamer van een rechts aan de Westermarkt gelegen huis."²⁴ Onduidelijk is welk huis dat dan zou zijn.

Uit Hooykaas' notities blijkt niet welke status zijn bezoek had. Begin 1946 schreef hij namens de regering een advies om bij de naoorlogse rechtspleging slechts in uiterste gevallen de doodstraf werkelijk ten uitvoer te leggen.²⁵ Van november 1946 tot november 1948 – en dus ten tijde van genoemd bezoek – was hij raadsheer bij het Gerechtshof van Amsterdam.²⁶ Van belang is dat hij geen deel uitmaakte van het Bijzondere Gerechtshof, dat zich met vervolging van collaboratie bezig hield. Hooykaas had op dat moment dan ook geen beroepsmatige betrokkenheid bij opsporing van verraders en andere onvaderlandslievenden.

Enkele weken na dit bezoek startte Politieke Recherche Afdeling (PRA, de opvolger van de POD) een onderzoek naar pakhuisknecht Van Maaren. Een causaal verband is onzeker, omdat Hooykaas althans formeel geen rol in de zaak had. Victor Kugler verklaarde tegenover de PRA: "Het staat voor ons vast, dat er in deze zaak verraad is gepleegd en hiervan verdenken wij een zekere van MAAREN."²⁷ Een nadere beschouwing van de verdenkingen tegen Van Maaren volgt hieronder, maar die ontkende betrokkenheid. Hij schreef begin 1948 een verweerschrift en stelde daar dat hij overtuigd was "dat de S.D. zonder verraad van binnen uit deze geheime deur nooit zou hebben gevonden al was de huiszoeking nog zo intens."²⁸ Hiermee uitte hij - wellicht onbewust - een impliciete aantijging aan het adres van de helpers.

De aanname van verraad drong ook door in de toneelbewerking van Anne Franks dagboek die sinds 1955 in de theaters was te zien. Hier werd het toegeschreven aan een inbreker.²⁹ Voor wie het stuk niet ging zien vond het idee via de recensies verdere verspreiding.³⁰

---

²² AFS, AFC, reg. code OFA_072: brief Otto Frank aan Alice Frank-Stern, 11 november 1945.

²³ AFS, AFC, reg. code OFA_071: brief Otto Frank aan Milly Stanfield, 16 november 1945.

²⁴ AFS, AFC, *Het Achterhuis*, Amsterdam: Contact, 1947, tweede druk, december 1947, exemplaar van J.P. Hooykaas en voorzien van diens aantekeningen. De ontmoeting wordt bevestigd door Otto Franks agenda, AFS, AFC, reg. code OFA_004: agenda 1947.

²⁵ "Traag, mild en soms rechtvaardig", *Reformatorisch Dagblad*, 21 maart 2002.

²⁶ http://www.parlement.com/id/vgwjl8nzjvwl/j_p_hooykaas (geraadpleegd januari 2015).

²⁷ NI-HaNa, CABR, inv. nr. 23892: verklaring Kugler, 14 februari 1948, p.v.b. in dossier 61169, p. 4.

²⁸ NI-HaNa, CABR, 23892: "Verklaring-i.z. Gies & Co", W.G. van Maaren, 2 februari 1948.

²⁹ Francis Goodrich en Albert Hackett, *The diary of Anne Frank*, New York: Random House, 1956, Act 2, scene V, p. 172.

³⁰ "Het dagboek van Anne Frank", *De Tijd*, 28 november 1956.

Toen Schnabel eind jaren vijftig materiaal voor zijn *Spur eines Kindes* begon te verzamelen stelde hij vele vragen aan Otto Frank en de helpers. Hun standpunten waren wat genuanceerder geworden. Frank dacht op dat moment eerder dat iemand die iets wist per ongeluk teveel tegen een buitenstaander vertelde. Jan en Miep Gies antwoordden op de vraag of ze de pakhuisknecht niet verdachten dat deze voor de rechter was gebracht, die het bewijs echter niet voldoende had gevonden. Kleiman haalde slechts zijn schouders op.³¹

Tot 1963 kwam er verder geen nieuwe informatie in de openbaarheid. In de loop van dat jaar lukte het Wiesenthal om de ex-SS'er Silberbauer op te sporen.³² Aanvankelijk bleef dat uit de publiciteit, maar toen de pers het in november oppikte ontstond een lastig te ontwarren web van beweringen en speculaties. Overigens zei Otto Frank desgevraagd al drie maanden eerder door de Nederlandse Rijksrecherche te zijn gehoord over Silberbauer, en de indruk te hebben dat deze vooral relevant was voor een andere zaak. "Als men hem voor onze arrestatie had willen pakken had men dat 18 jaar geleden al kunnen doen", aldus Annes vader.³³

Tijdens dit onderzoek zeiden zowel Otto Frank als Miep Gies dat Silberbauer in augustus 1944 niets had gezegd wat op verraad duidde. De eerste antwoordde desgevraagd niet te weten waarom een verrader tot 4 augustus wachtte, en de SD niet eerder inlichtte. Wel zei hij net als de helpers er zeker van te zijn dat alleen Van Maaren als verdachte in aanmerking kwam.³⁴ Het onderzoek spitste zich dan ook toe op de rol van de pakhuisknecht. Een gevolg was dat diens naam alsnog, en nu voorgoed, aan het verraad van Anne Frank gelinkt werd.

Een voorlopige en voorzichtige conclusie kan hier alvast worden getrokken: toen Schnabel aan zijn werk begon was er al meer dan tien jaar aangenomen dat het verraad moest zijn geweest. Het is niet verwonderlijk dat die gedachte in 1963 extra voeding kreeg. Het inleidende hoofdstuk "Het verraad" bij de integrale uitgave van Annes dagboeken gaat ook uit van verraad als verklaring.³⁵ En hoewel die mogelijkheid natuurlijk ook zeer zeker bestaat zijn alle vroege onderzoeken en theorieën op die aanname gefundeerd. Naar andere verklaringen is niet serieus meer gezocht.

---

³¹ Schnabel, *Anne Frank*, p. 121.

³² Simon Wiesenthal, *Moordenaars onder ons*, Amsterdam: Elsevier, 1967, p. 214-217.

³³ "Ik ben onschuldig aan verraad familie Frank", *Utrechtsch Nieuwsblad*, 22 november 1963.

³⁴ NI-HaNa, CABR, 23892: p.v.b. 86/1963 v.H., verklaringen O. Frank en M. Gies, p. 4 en 13.

³⁵ Harry Paape, "Het verraad" in: *De Dagboeken van Anne Frank*, bezorgd door David Barnouw en Gerrold van der Stroom, Amsterdam: Bert Bakker, 2004, p. 33-56.

IV De uitvoering

Een nadere beschrijving van enkele belangrijke elementen van het verhaal nodig: het veelbesproken telefoontje dat alles in gang zou hebben gezet en degenen die de inval daadwerkelijk uitvoerden. Over zowel de gebeurtenis als over de personen is in de loop der jaren veel gezegd dat niet zelden een eigen leven is gaan leiden.

Het telefoontje

Een zelden ontbrekend element in het verhaal van Anne Frank is het telefoontje dat in de ochtend van 4 augustus 1944 bij de SD-burelen in Amsterdam zou zijn binnengekomen. Zo'n telefoontje is op zichzelf niet zo vreemd. Het is wel zeker dat er langs die weg denunciaties bij Duitse instanties terecht kwamen. Ook het Amsterdamse politiekorps kreeg zulke meldingen. In de vroege avond van 21 januari 1944 ontving het politiebureau aan de Stadhouderskade telefonisch en anoniem de mededeling dat in een perceel in de buurt joden verbleven. Twee agenten doorzochten het pand zonder resultaat.³⁶ Daar was de kous echter nog niet mee af. Drie dagen later kwam bij hetzelfde bureau rond hetzelfde tijdstip een zelfde anonieme melding over "ondergedoken joden" in hetzelfde perceel binnen. Opnieuw keerden twee agenten het pand ondersteboven. Opnieuw bleven de inspanningen vruchteloos.³⁷

Er zijn niet veel van zulke duidelijk gedocumenteerde gevallen. Het is ook opvallend dat er vanuit het bureau direct eigen actie werd ondernomen, blijkbaar zonder ruggenspraak met Duitse instanties. Hoewel anonieme telefoontjes dus zeker voorkwamen, is een voorbehoud hier op zijn plaats. In zijn 'Bericht' uit augustus 1963 zei Silberbauer dat er bij zijn superieur Julius Dettmann een telefonische melding binnenkwam. De beller, volgens deze lezing een 'Holländer', wist te vertellen dat er op het adres aan de Prinsengracht 263 joden te vinden zouden zijn. Silberbauer zou zich daar vervolgens met zes tot acht Nederlandse agenten heen hebben begeven. Op de plaats van bestemming troffen ze een niet nader aangeduide magazijnmedewerker die hen naar de kantoorverdieping verwees. Hij besloot zijn geschrift met de opmerking dat hij Anne Frank allang vergeten zou zijn zonder alle publiciteit rond de uitgave van haar dagboek.³⁸ Dat betekent dat ook zijn herinnering is beïnvloed door later opgedane kennis. Hieronder zal nogmaals blijken dat hij in de loop van enkele maanden aan superieuren en journalisten nogal uiteenlopende verhalen vertelde.

Drie maanden later, de zaak was inmiddels al uitgebreid in de pers geweest, stelde een hoge Oostenrijkse ambtenaar een 'Niederschrift' van een verhoor met Silberbauer op. Hierin zei Silberbauer niet te weten welke nationaliteit de melder had.³⁹ Zeker is dat hij een ervaren politieman was, die dan ook gewend was goed te observeren en zijn waarnemingen te onthouden. Het is echter niet te loochenen dat er bijna twintig jaar waren verstreken. Bijzonderheden in Silberbauers uitspraken tegenover autoriteiten en pers lopen nogal eens uiteen.

Het idee dat een telefoontje naar de SD tot een directe reactie van die dienst leidde, is aanleiding geweest tot uitvoerig speculeren. In november 1963 verklaarde Silberbauer dat Dettmann hem destijds niet inlichtte over de herkomst van de informatie.⁴⁰ Dat was ook niet gebruikelijk. In een andere zaak verklaarde inspecteur Abraham Kaper van Bureau Joodse Zaken (BJZ) eveneens dat ondergeschikten niet hoorden wie er welke informatie verschaftte.⁴¹

Tijdens het onderzoek in de Silberbauer-zaak reisde een Rijksrechercheur af naar Breda om niemand minder dan voormalig SD-kopstuk Willy Lages te ondervragen. Lages kreeg ook de kwestie van de melding en de beller voorgelegd. Zijn reactie is zeer verkeerd geïnterpreteerd, met een zeer hardnekkig misverstand tot gevolg. Lages zei:

Sie fragen mich zum Schlusse ob es logisch ist, daß nach dem Empfang einer telefonischen Mitteilung, daß in einem bestimmten, mit dem Namen angegebenen Haus sich Juden

³⁶ SAA, Gemeentepolitie Amsterdam, inv. nr. 6911: rapport bureau Stadhouderskade, 21 januari 1944, mut. 19.00.

³⁷ SAA, Gemeentepolitie Amsterdam, inv. nr. 2026: rapport bureau Stadhouderskade, 24 januari 1944, mut. 18.30.

³⁸ AFS, AFC, map 'Staatsanwaltschaft'/Proces 1964: 'Bericht' K. Silberbauer, 21 augustus 1963.

³⁹ AFS, AFC, map 'Staatsanwaltschaft'/Proces 1964: 'Niederschrift', 25 november 1963.

⁴⁰ NI-HaNa, CABR, 23892, p.v.b. v.H. 86/1963, p. 22, verklaring Silberbauer, 4 maart 1964.

⁴¹ NI-HaNa, CABR, inv. nr. 75395: p.v.b. Dienst Politieke Misdrijven c/a Oudshoorn en Gringhuis, p. 4.

einquartiert hatten man unmittelbar danach zu dem Haus hingehet zum Zwecke die eventuell dort anwesenden Juden zu verhaften muß ich Ihnen antworten, daß mir das nicht logisch vorkommt. Meiner Ansicht nach sollte man ein derartigen Tip erst auf seinen Wert untersuchen, es sei denn daß dieser Tip von jemand kommt der unsere Dienststelle bekannt ist. Wenn der Bericht von SILBERBAUER über das Empfangen eines telefonischen Tips und das zur Aktion overgehen an ein und demselben Tag richtig ist, dann leite ich davon ab, daß der Tipgeber bekannt war und daß auch in der Vergangenheit seine Mitteilungen stets auf Wahrheit beruht haben.⁴²

Deze uitspraak is herhaaldelijk gebruikt om te beargumenteren dat Lages hiermee expliciet verklaarde dat de beller een bekende informant was, die al eerder juiste inlichtingen aan de SD verschaftte.⁴³ Terwijl Lages slechts redeneerde op basis van premissen die hij kreeg voorgelegd en waarvan hij de geldigheid niet kende, en niet hoefde te kennen om de vraag te beantwoorden.

Blijft de vraag: kreeg de SD in de ochtend van 4 augustus 1944 een telefoontje dat door Julius Dettmann werd aangenomen en dat specifiek over joden in het perceel Prinsengracht 263 ging? Bij gebrek aan notities, logboeken of andere documenten is dat niet eenduidig vast te stellen. Wel zijn er kanttekeningen bij te plaatsen. Om te beginnen kwam in de loop van 1944, zoals hiervoor al aangestipt, het particuliere telefoonverkeer vrijwel geheel tot stilstand door grootschalige afsluitingen. Een Curaçaose krant schreef al in januari dat die in provinciesteden met meer dan 60.000 inwoners zouden beginnen.⁴⁴ Berichten in het bezette Nederland zelf meldden later dat de selectie streng was en dat alleen grotere fabrieken en bedrijven die essentieel waren voor handhaving van de Nederlandse economie kans maakten op ontheffing.⁴⁵ In Amsterdam raakte zelfs een organisatie als de Luchtbescherming een groot deel van de aansluitingen kwijt. Van de duizend gevraagde ontheffingen (onbekend is hoeveel aansluitingen er waren) werden er niet meer dan 277 verleend.⁴⁶ Dit geeft wel aan dat de vanzelfsprekendheid van het 'even bellen' in de zomer van 1944 behoorlijk was beperkt.

Daar komt bij dat een willekeurige burger, al dan niet al eerder als informant actief, die inlichtingen over ondergedoken joden wilde doorgeven eerder bij het bekende Bureau Joodse Zaken zou uitkomen. In diverse Nederlandse steden waren politieafdelingen opgezet die als taak hadden het Duitse beleid ten opzichte van de joodse bevolkingsgroep te effectueren. Dat waren de specialisten op het terrein, die beschikten over een uitgebreid informatienetwerk. In Amsterdam was dat BJZ.⁴⁷ De telefoonnummers van de SD stonden verder in 1944 niet in het telefoonboek, in tegenstelling tot die van BJZ.⁴⁸ Daar ging het beweerde telefoontje echter niet heen. Als het klopt dat er die ochtend een telefoontje bij de SD binnenkwam – Silberbauer hield in zijn formele verklaringen aan de Nederlandse Rijksrecherche in 1964 een slag om de arm⁴⁹ – is het nog altijd mogelijk dat het geen verband hield met de opdracht die Silberbauer vervolgens kreeg.

---

⁴² AFS, AFC, map 'Staatsanwaltschaft'/Proces 1964: p.v.b. 86/1963 v.H., Duitstalig verhoor W.P.F. Lages, 6 december 1963.

⁴³ Carol Ann Lee, *Het verborgen leven van Otto Frank. De biografie*, Amsterdam: Balans, 2002, p. 124; Melissa Müller, *Anne Frank. De biografie*, vijfde, herziene druk, Amsterdam: Bert Bakker, 2013, p. 299; Jeroen de Bruyn en Joop van Wijk, *Bep Voskuil. Het zwijgen voorbij. Een biografie van de jongste helpster van het Achterhuis*, Amsterdam: Bert Bakker, 2015, p. 164 en 197.

⁴⁴ "Telefoonverbindingen afgesloten", *Amigoe di Curaçao*, 25 januari 1944.

⁴⁵ "Afsluiting van telefoon", *De Tijd*, 19 juni 1944.

⁴⁶ *Luchtbeschermingsdienst Gemeente Amsterdam 1939 - 1945*, p. 26, op <http://nationaalbrandweerdokumentatiecentrum.nl/wp-content/uploads/2015/01/1939-1945-Jaarverslagen-Gemeentelijke-LBD-Amsterdam.pdf> (geraadpleegd oktober 2015).

⁴⁷ Ad van Liempt en Jan H. Kompagnie, *Jodenjacht. De onthutsende rol van de Nederlandse politie in de Tweede Wereldoorlog*, Amsterdam: Balans, 2011, p. 16.

⁴⁸ Koos Groen, *Een prooi wordt jager. De zaak van de joodse verraadster Ans van Dijk*, Meppel: Just Publishers, 2016, p. 320.

⁴⁹ NI-HaNa, CABR, 23892, p.v.b. 86/1963, p. 22, verklaring K.J. Silberbauer, 4 maart 1964.

Journaliste en Anne Frank-biografe Melissa Müller noemt nog een “hardnekkig” gerucht dat het beweerdde telefoontje afkomstig was van een vrouw.⁵⁰ De enige die hier uitsluitsel over had kunnen geven was uiteraard de man die het aannam: Julius Dettmann. Vanwege zijn dood in 1945 is die hierover echter nooit ondervraagd.

Barnouw en Van der Stroom wijzen er op dat dit verhaal is te herleiden tot de vertrouweling van Otto Frank en voormalig AFS-directeur Cor Suijk. Die zou het ooit van Frank hebben gehoord.⁵¹ Van wie die het op zijn beurt zou weten is niet duidelijk, maar van Dettmann – de enige die het had kunnen weten – zal het niet geweest zijn. Dit verhaal is een van de geruchten die het zicht op de weinige concrete gegevens dreigen te vertroebelen.

Het is van belang om alle ruis en gerucht uit de overwegingen weg te laten. Verder is het onverstandig om de uit Silberbauers geheugen gemaakte beweringen over deze kwestie voor juist aan te nemen zonder met beperkende omstandigheden als hier geschetst rekening te houden. Als er, zoals de Weense politiemann in zijn eerste verklaring stelde, een ‘Holländer’ bij Dettmann aan de lijn was, is dat niet noodzakelijk een tipgever geweest. Aangenomen dat het inderdaad over iets onregelmatigs op de Prinsengracht ging is zeker niet uitgesloten dat hier iemand van een andere ‘Dienststelle’, zij het Duits of Nederlands, aan de lijn was. In dat geval was er toch iets anders aan de orde dan altijd gedacht is. Verderop in dit betoog zal die mogelijkheid nog nader aan de orde komen. Voor het vasthouden aan de veronderstelling dat er door een tipgever min of meer gedetailleerde informatie over onderduikers aan de Prinsengracht is gegeven, zijn geen overtuigende argumenten.

---

⁵⁰ Melissa Müller, *Anne Frank. De biografie*, Amsterdam: Bert Bakker, 1998, p. 208.

⁵¹ Barnouw en Van der Stroom, *Wie verraadde Anne Frank?*, p. 42.

De agenten

Alle aspecten en onderdelen van de dag van arrestatie zijn veelbesproken. Zeker geldt dat voor de deelnemers aan de inval. Over hun aantal bestaat onzekerheid, over de identiteit van eventuele anderen – buiten de drie die zijn geïdentificeerd – eveneens. Het is uit een van Silberbauers verklaringen afkomstig dat direct na telefonische melding zes tot acht rechercheurs op aanwijzing van BJZ-inspecteur Abraham Kaper aan hem werden toegevoegd. In een andere verklaring zei hij dat het telefoontje gewag maakte van zes tot acht joden. Opnieuw is het erg moeilijk het waarheidsgehalte van deze beweringen vast te stellen.

Bij zoveel personeel, met Silberbauer zelf mee zeven tot negen, zou te verwachten zijn dat zij het pand adequaat onder toezicht zouden nemen. Al eerder bleek dat Bep Voskuil zonder problemen de deur uit liep. Hetzelfde geldt voor Jan Gies, die bovendien eerst nog ongehinderd binnen kwam lopen. Hij heeft buiten Miep niemand gezien. Als er inderdaad zoveel agenten bij waren bevonden die zich kennelijk allemaal bij elkaar verderop in het gebouw.

Er zijn dus maar drie namen bekend, maar Kleiman schreef in juli 1947 aan de PRA over het gebeure: “De rechercheur Kuiper [...] moet ook bij de arrestatie aanwezig zijn geweest, doch is toen niet voorgeleid.”⁵² Van de aanwezigheid van de beruchte Maarten Kuiper, een jaar later terechtgesteld, blijkt verder niets. Of deze mening van Kleiman gegrond was is nooit duidelijk geworden. Kuiper blijft hier verder dan ook buiten beschouwing.

Karl Joseph Silberbauer

Over Silberbauer is sinds zijn ontdekking door Wiesenthal veel geschreven. Hij werd op 21 juni 1911 in Wenen geboren. Na jaren dienst bij het politiekorps in die stad plaatsten zijn superieuren hem in november 1943 over naar de ‘Kriminalpolizei’ in Amsterdam.⁵³ Als SS-Oberscharführer bekleedde hij een rang die ongeveer gelijkstaat met die van sergeant 1e klasse. In zijn Amsterdamse tijd klom hij één stapje hoger: in april 1944 bleek hij Hauptscharführer te zijn.⁵⁴

Wiesenthal had het eind jaren vijftig op zich genomen de man die Anne Frank arresteerde op te sporen.⁵⁵ Uiteindelijk sloot het net rond Silberbauer zich in de zomer van 1963. Op 3 juli van dat jaar schreef het Oostenrijkse ‘Bundesministerium für Inneres’ een vertrouwelijk memorandum, waarin in verband met wat heette “Fall der Anne Frank in Holland” drie mogelijke Silberbauers werden genoemd.⁵⁶ Het vaststellen van de juiste identiteit was snel gebeurd en in augustus kreeg Silberbauer de gelegenheid zijn herinneringen en gedachten inzake de arrestatie van Anne Frank en haar lotgenoten op schrift te stellen. In dit stuk gaf hij de eerste versie van zijn herinneringen aan die gebeurtenis.⁵⁷

Over zijn activiteiten in de Nederlandse hoofdstad was en is niet zo veel bekend. In verschillende dossiers van de naoorlogse Bijzondere Rechtspleging zijn wat berichten over zijn zaken bijeen te sprokkelen. Deze documenten dateren echter allemaal van na de bevrijding. In de loop van dit onderzoek zijn ook twee rapporten uit het Amsterdamse politiearchief tevoorschijn gekomen waarin hij figureert. Dit zijn de enige tijdseigen documenten die er over zijn werkzaamheden bekend zijn. Juist omdat er over de inval in het Achterhuis alleen verklaringen achteraf zijn, is het van belang aan de hand van de beschikbare bronnen een zo duidelijk mogelijk beeld te schetsen van wat Silberbauer deed. Een overzicht van de beschikbare informatie is om het lopende betoog niet te veel te onderbreken als bijlage aan dit verslag toegevoegd.

Uit dat overzicht blijkt dat het takenpakket van de Hauptscharführer zich niet bepaald toespitste op zaken waar onderduikers aan te pas kwamen. Zelf verklaarde Silberbauer in 1963 dat hij, buiten de onderduikers uit het Achterhuis geen joden arresteerde.⁵⁸ Dat is niet waar: de in de bijlage

---

⁵² Brief afgedrukt in Barnouw en Van der Stroom, *Wie verraadde Anne Frank?*, p. 29.

⁵³ Wiener Stadt- und Landesarchiv, Volksgericht beim Landesgericht für Strafsachen, Vg (Volksgericht) Vr (Verfahren), 288/52: document ‘Vg 1h Vr 432/46’, gemerkt i53.

⁵⁴ SAA, Gemeentepolitie Amsterdam, inv. nr. 2036: rapport bureau Singel, 13-14 april 1944, mut. 16.30.

⁵⁵ Wiesenthal, *Moordenaars onder ons*, p. 214-217.

⁵⁶ AFS, AFC, map ‘Staatsanwaltschaft’/Proces 1964: Bundesministerium für Inneres, Abteilung 2C, 3 juli 1963.

⁵⁷ AFS, AFC, map ‘Staatsanwaltschaft’/Proces 1964: ‘Bericht’ K. Silberbauer, 21 augustus 1963.

⁵⁸ AFS, AFC, map ‘Staatsanwaltschaft’/Proces 1964: ‘Niederschrift’, Staatspolizei, Abt. 2C, 25 november 1963.

genoemden Sklarek, Joost Tafelkruier, Schaap en de onderduikers uit Zeist waren joden. Naast de zeven uit het Achterhuis die omkwamen, schoten in ieder geval Sklarek en Schaap er eveneens het leven bij in. Van negen zaken waarin Silberbauers betrokkenheid blijkt zijn alleen in het Achterhuis en in Zeist joodse onderduikers in het spel. Deze laatsten bleken volgens de SD'er Otto Kempin ook nog eens bij toeval te zijn aangetroffen.

Gezinus Gringhuis

Net als de andere twee met name bekende deelnemers spreekt Gringhuis natuurlijk tot de verbeelding. Talrijke Nederlandse agenten hebben zich vol enthousiasme, met tegenzin, uit angst of uit onverschilligheid tot volstrekt foute diensthandelingen laten aanzetten. Van diegenen die de zo beroemd geworden dagboekschrijfster uit haar schuilplaats haalden zijn doen en laten veelvuldig bekeken. Door combineren van oude en nieuwe gegevens leverde dit onderzoek ten aanzien van Gringhuis toch nieuwe inzichten op.

Gringhuis werd op 28 september 1895 in het Groningse Onstwedde geboren. Sinds 1918 werkte hij bij de Amsterdamse politie. Zijn oudere broer Jinne diende bij hetzelfde korps, maar werd in januari 1942 wegens oplichting door de recherche gearresteerd.⁵⁹

Van augustus 1942 tot april 1943 was Gringhuis gedetacheerd bij Bureau Joodsche Zaken en van juli 1943 tot en met april 1944 bij de SD. In die laatste hoedanigheid hield hij vooral toezicht op het weghalen en opslaan van inboedels van weggevoerde joden. Opvallend en veelzeggend is zijn volgende transfer: van 1 mei tot 1 november 1944 werkte hij als rechercheur 1e klasse der Staatsrecherche, met standplaats Den Haag, bij de Bijzondere Afdeling van de Recherchecentrale.⁶⁰ Dit wil zeggen dat Gringhuis ten tijde van de inval in het Achterhuis formeel geen SD'er was. Toch schreef een politiemans in het toen al bevrijde Nijmegen op 18 januari 1945 tijdens het eerste zuiveringsonderzoek naar Gringhuis over diens werk voor de Recherchecentrale: "Als zoodanig verrichtte hij werkzaamheden bij de Sicherheitspolizei."⁶¹ De Bijzondere Afdeling, en haar bijzondere band met de SD, zal later nog ter sprake komen.

Bij een naoorlogs verhoor werd Gringhuis naar eigen verklaring geconfronteerd met processen-verbaal die hij opmaakte tijdens zijn werk voor "den Economischen Dienst", alsook een rapport uit zijn tijd bij Joodse Zaken. Op 12 augustus 1944, iets meer dan een week na zijn deelname aan de overval op het Achterhuis, arresteerde Gringhuis in een woning op de Overtoom in Amsterdam Juliana Oppenheimer-Levy. Zij was in het bezit van een vals persoonsbewijs.⁶² Er zijn slechts summiere gegevens beschikbaar, en wat de aanleiding voor het optreden van Gringhuis blijkt daar niet uit. Er zijn evenmin indicaties voor verraad als voor andere redenen, zoals opsporing van bonnen of het persoonsbewijs. Hij bracht haar naar Joodse Zaken, maar hij was daar blijkens de hierboven aangehaalde documenten toen niet meer werkzaam.

In ieder geval deed Gringhuis de rest van de bezetting dienst bij het Amsterdamse politiekorps, waar hij zijn loopbaan meer dan vijfendertig jaar eerder begon. Op 1 mei 1945, minder dan een week voor hij zelf voor zeer lang achter de tralies verdween, maakte Gringhuis proces-verbaal op tegen een inwoner van Amsterdam wegens het zonder vergunning vervoeren van een partijtje tarwe.⁶³ Hij heeft zich dus tot het laatst van zijn taken gekweten.

Gringhuis werd door Otto Frank en zijn helpers, in ieder geval ook Kugler, herkend als deelnemer aan de inval.⁶⁴ Vanwege zijn werkzaamheden in dienst van de bezetter werd Gringhuis in 1947

---

⁵⁹ SAA, Gemeentepolitie Amsterdam, inv. nr. 6381: rapporten bureau Marnixstraat, 15 januari 1942, mut. 10. 00 en 18 januari 1942, mut. 6.00.

⁶⁰ NI-HaNa, Zuivering Politie, inv. nr. 2212: brief Burgemeester Amsterdam aan het Hoofd Afdeling Politie (Zuivering) Ministerie van Justitie, 3 juni 1948.

⁶¹ NI-HaNa, Zuivering Politie, inv. nr. 2212: rapport J.F. van Mackelenberg, 31 januari 1945.

⁶² NI-HaNa, CABR, 75395: p.v.b. Dienst Politieke Misdrijven c/a Gringhuis, p. 4, 1 juni 1945.

⁶³ SAA, Gemeentepolitie Amsterdam, inv. nr. 2087: rapport HB. S. VI. Economische Zaken, 1 mei 1945, mut. 9.00.

⁶⁴ Brief Otto Frank aan Alice Frank-Stern, 11 november 1945, AFS, AFC, reg. code OFA_072; AFS, AFC, reg. code OFA_080: brief Kugler aan Frank, 4 februari 1964.

aanvankelijk veroordeeld tot de doodstraf. Daaruit blijkt al de ernst van zijn delicten. Toch werd zijn straf omgezet in levenslang en ontzetting uit onder meer actief en passief kiesrecht.⁶⁵

Melissa Müller schrijft over Gringhuis kortweg dat hij “op de loonlijst van de SD” stond.⁶⁶ Zoals hierboven bleek maakte hij daar ook enige tijd deel van uit, en was hij daarvoor verbonden aan BJZ. Hij maakte echter sinds het voorjaar van 1944 deel uit van de Bijzondere Afdeling van de Nederlandse Recherche centrale en stond derhalve op de loonlijst van het Nederlandse Ministerie van Justitie.⁶⁷ Op de dag dat hij met Grootendorst en Silberbauer op Prinsengracht 263 binnenviel behoorde hij formeel niet tot de SD.

Willem Grootendorst

Grootendorst kwam op 4 mei 1889 in Utrecht ter wereld, en trad in 1912 toe tot het Amsterdamse politiekorps. Van april 1943 tot midden maart 1945 deed hij dienst bij de SD.⁶⁸ In die hoedanigheid nam hij onder meer inboedels in beslag en spoorde hij radiotoestellen op.⁶⁹ Ook arresteerde hij mensen, joods en niet-joods, die om verschillende redenen de aandacht van de SD op zich hadden gevestigd.⁷⁰

Op of rond 10 april 1944 vonden invallen van de SD plaats op twee adressen aan de Prinsengracht. Op een van de adressen was een Amsterdamse politieagent aanwezig die ook hulp aan de aanwezige onderduikers verleende. Volgens zijn latere verklaring werd hij door Grootendorst in verhoor genomen, die direct wilde weten of hij bonnen bij zich had. Aanvankelijk wilde Grootendorst zijn oude collega naar de SD overbrengen, maar zag daar na diens protesten van af.⁷¹

Op 5 juni 1944 viel Grootendorst samen met Silberbauer de woning van de familie Tafelkruyer aan de Weteringschans binnen. Zoals uit het overzicht van Silberbauers activiteiten blijkt, schoffeerden ze daar niet alleen de vrouw des huizes maar ook de huisarts die een visite kwam afleggen. Grootendorst was eveneens samen met Silberbauer betrokken bij de arrestatie van Eliazer Schaap op 30 juni 1944. Van Grootendorst staat wel genoegzaam vast dat hij in de zomer van 1944 volop SD-activiteiten ontplooidde en hij is, veel duidelijker dan Gringhuis, in Silberbauers omgeving te plaatsen.

Kanttekeningen

In de periode waar het om gaat, begin augustus 1944, vormden de joodse onderduikers nogal altijd het jachtterrein van de inmiddels bij de ‘Aussenstelle’ ondergebrachte specialisten van voormalig BJZ. In de avonduren van 1 augustus 1944 arresteerden drie van hen, Kuiper, Mozer en Van der Kraan, op de Jacob van Lennepkade Horst Weile en Ingeborg Liepmann.⁷² De gegevens zijn ook in dit geval summier, maar de omstandigheden wijzen op onderduikers die op weg naar een schuilplaats zijn onderschept. Een kolfje naar de hand van deze rechercheurs dus.

Maar de vraag blijft wat er dan op de Prinsengracht gebeurde. Als er een verrader was die het nodig vond op 4 augustus 1944 de situatie in het Achterhuis kenbaar te maken, kreeg die Detmann aan de

---

⁶⁵ Van Liempt en Kompagnie, *Jodenjacht*, p. 315; NI-HaNa, CABR, 75395: exploit van vonnis, 16 december 1947.

⁶⁶ Müller, *Anne Frank*, 2013, p. 299.

⁶⁷ NI-HaNa, CABR, inv. nr. 68-II: *Toelichting behorende bij het schema voorstellende SS en Duitse Polizei in Nederland met de corresponderende toporganen in Duitsland*, p. 23.

⁶⁸ NI-HaNa, Zuivering Politie, inv. nr. 2271: brief Burgemeester Amsterdam aan het Hoofd Afdeling Politie (Zuivering), Ministerie van Justitie, 12 mei 1948.

⁶⁹ NI-HaNa, Zuivering Politie, 2271: p.v.b. c/a Chr.W.G. Smit, 14 december 1945.

⁷⁰ SAA, Gemeentepolitie Amsterdam, inv. nr. 6739: rapport bureau Singel, 27 april 1944, mut. 18.10; inv. nr. 2046: rapport bureau Houtmarkt, 28 juni 1944, mut. 9.30.

⁷¹ NI-HaNa, CABR, 75395: p.v.b. 101 c/a Grootendorst, p. 6, verklaring F. Postma.

⁷² SAA, Gemeentepolitie Amsterdam, inv. nr. 2051: rapport bureau Overtoom, 1 augustus 1944, mut. 21.50.

lijn. Waarom gaf die de zaak dan niet aan de specialisten? Silberbauer, Grootendorst en Gringhuis waren daar niet toe te rekenen.

Silberbauer stelde in zijn eigen verklaring dat Kaper een aantal van zijn ondergeschikten aanwees. Daar kan Gringhuis dan om formele redenen niet bij zijn geweest: hierboven bleek dat hij ten tijde van de inval dienst deed aan de Bijzondere Afdeling. Gringhuis was destijds dus, in tegenstelling tot Silberbauer en Grootendorst, geen SD'er. Het ligt dan ook niet voor de hand dat hij door Kaper zou zijn aangewezen. Voor een doorsnee geval van verraden joodse onderduikers in het Amsterdam van 1944 bevat het verhaal veel ongerijmdheden. Die zijn niet allemaal afdoende te verklaren, maar ze werpen wel een ander licht op oude aannames.

V Meerdere verdachten

Er is in de loop der jaren veel geschreven over wie verantwoordelijk zou zijn voor het verraden van de onderduikers in het Achterhuis. Van meet af aan bestond een sterke verdenking tegen een pakhuisedewerker. In later jaren ontvouwde Melissa Müller een theorie die verband hield met de veronderstelde angsten van een werkster. Niet lang daarna stelde Carol Ann Lee in haar biografie van Otto Frank de mogelijkheid aan de orde dat de Nederlandse nationaalsocialist A.C. 'Tonny' Ahlers de hand in het verraad had gehad.

Naar aanleiding van die laatste theorie besloot het NIOD de zaak nog eens te evalueren. In *Wie verraadde Anne Frank?* (2003) liepen David Barnouw en Gerrold van der Stroom de beschuldigingen tegen de pakhuisknecht, de werkster en de nationaalsocialist nogmaals na. Hun bevindingen maken duidelijk dat er ten aanzien van geen van drieën solide bewijs is geproduceerd. Zij nemen ook kort enkele anderen, van wie de namen ooit vielen in verband met de zaak, onder de loep.

Ondanks de duidelijke conclusie van de NIOD-auteurs komen de drie hoofdverdachten hier nogmaals aan de orde. Twaalf jaar later zijn er nieuwe gegevens en inzichten die een nadere beschouwing wenselijk maken. Ook enkele recentere verdenkingen komen in dit deel aan de orde.

W.G. van Maaren

Wilhelm Gerardus (Wim) van Maaren, geboren op 10 augustus 1895 in Amsterdam, oefende gedurende zijn werkzaam leven verschillende beroepen uit. Hij was onder meer kantoorbediende, handelsreiziger, distributieambtenaar en wasverzender.⁷³ Nadat Johan Voskuil, vader van helpster Bep Voskuil, wegens ernstige ziekte zijn werk in het magazijn aan de Prinsengracht 263 moest neerleggen, werd Van Maaren door bemiddeling van de Arbeidsbeurs rond maart 1943 zijn opvolger.⁷⁴

De nieuwkomer werd qualitate qua met argwaan bejegend en begon dus al met een achterstand. Voskuil was met de onderduiksituatie geheel op de hoogte, hij maakte in augustus 1942 de boekenkast en hield vanuit het magazijn een oogje in het zeil. Hij zorgde bovendien voor een geruisloze afvoer van het afval en werd door allen volledig vertrouwd. Het ligt voor de hand dat het risico om de onbekende Van Maaren in vertrouwen te nemen te groot was. Toch wil dat natuurlijk niet op voorhand zeggen dat hij ook niet te vertrouwen was.

Desalniettemin vertelde Jo Kleiman in 1948 aan de PRA: "Met de komst van van MAAREN, verdween langzamerhand het veilige gevoel, dat wij tot die tijd voor onze onderduikers hadden gehad."⁷⁵ Deze zorg van de helpers drong ook tot achter de boekenkast door. Anne Frank maakte in haar dagboeken melding van zijn achterdocht over de geheimzinnigheid in het gebouw.⁷⁶ Ze kende Van Maaren uiteraard alleen van horen zeggen, maar haar inlichtingen waren duidelijk niet positief. Ze schrijft enkele keren over verdenkingen van diefstal, en typeert hem als een "verlopen sujet" en "de man met duister verleden".⁷⁷ Haar kwalificaties zijn uiteraard gebaseerd op informatie van de helpers.

Er werd tijdens de onderduikperiode in het Opekta-pand, zoals overigens in tal van bedrijfspanden in de binnenstad, ingebroken.⁷⁸ Daarnaast waren er in veel bedrijven ook door eigen personeel gepleegde diefstallen. Zo ook bij Opekta en Gies & Co., maar Kleiman en Kugler waren weinig geneigd daaraan ruchtbaarheid te geven zolang de onderduikers nog in het Achterhuis zaten. Pas in januari 1945, toen opnieuw goederen verdwenen bleken, gaf vertegenwoordiger John Broks

⁷³ Gezinskaart en archiefkaart W.G. van Maaren, SAA, Dienst Bevolkingsregister, toegangsnrs. 5422 en 30238.

⁷⁴ NI-HaNa, CABR, 23892: "Verklaring-i.z. Gies & Co".

⁷⁵ NI-HaNa, CABR, 23892: p.v.b. bij dossier 61169, verklaring J. Kleiman, 12 januari 1948.

⁷⁶ *De Dagboeken van Anne Frank*, tekstverzorging door David Barnouw en Gerrold van der Stroom, Amsterdam: Bert Bakker, 2004, p. 448, B-versie, 16 september 1943.

⁷⁷ *De Dagboeken*, p. 659, A-versie 21 april 1944; p. 428, B-versie, 5 augustus 1943.

⁷⁸ *De Dagboeken*, p. 547-549, A-versie 1 maart 1944; p.634-642, 11 april 1944; p. 414, B-versie, 16 juli 1943. Alleen de op 11 april 1944 vermelde inbraak wordt door een politierapport bevestigd: SAA, Gemeentepolitie Amsterdam, inv. nr. 2036: rapport Warmoesstraat, 9 april 1944, mut. 23.35.

namens Gies & Co. de diefstal van zeventig kilo suiker aan.⁷⁹ Hoewel uit het rapport blijkt dat Broks “geen vermoeden” had, leidde het spoor kennelijk naar Van Maaren. Uit diens eerder genoemde apologie uit 1948 valt op te maken dat hij bij de recherche in deze zaak onder verdenking stond. Hij stelde in dit stuk verder uitdrukkelijk dat hij niet op de hoogte was van onderduikers in het pand. Wel had hij opgemerkt dat er zich tijdens zijn afwezigheid personen door het gebouw bewogen.⁸⁰ Omdat het kantoorpersoneel hem van diefstal verdacht zette hij zo nu en dan flesjes of potloden zo neer dat hij de volgende dag kon zien of er iemand was geweest. Hij benadrukte echter dat dit met medeweten van Kugler was.⁸¹

Uit bovengenoemde bronnen blijkt dat er veel wantrouwen over en weer bestond tussen Van Maaren en de helpers. Verwonderlijk is het dan ook niet dat de pakhuisknecht werd verdacht de hand te hebben gehad in de arrestatie van de onderduikers en twee van hun helpers. Vandaar ook dat Otto Frank en zijn helpers hun pijlen op Van Maaren richtten.

Op 11 juni 1947 had Otto Frank een bespreking met de PRA.⁸² Kleiman refereerde aan deze bespreking toen hij op 16 juli aan het hoofd van deze dienst een overzicht stuurde van de stappen die Frank en hij sinds 1945 ondernamen. Het kwam er op neer dat Bureau Nationale Veiligheid (BNV) tegen Van Maaren geen bewijs had gevonden. Bovendien was Silberbauer in Nederland nooit voorgeleid of verhoord. Kleiman drong er nu bij de PRA op aan de zaak nogmaals onder de loep te nemen.⁸³

Op 16 oktober en 29 december 1947 sprak Frank met PRA-rechercheur J.P. Perrels.⁸⁴ Details zijn niet bekend, maar wel staat vast dat in januari 1948 de eerste verhoren inzake Van Maaren plaatsvonden. Barnouw en Van der Stroom wijzen terecht op fouten in de aanpak van dit onderzoek. Zo doet Kleiman uitspraken over wat er bij de boekenkast gebeurde terwijl hij daar niet bij was. Bij Kugler, die er wel bij was, wordt op dat punt daarentegen niet doorgevraagd. De auteurs vatten het resultaat bondig samen: de PRA concludeerde dat de vage aanwijzingen geen overtuigend bewijs opleverden, Van Maaren verzette zich tegen ondertoezichtstelling en verlies van kiesrechten, en de kantonrechter verklaarde in 1949 de beschuldiging als onbewezen en daarmee vervallen.⁸⁵

Daarmee zou de kous voor Van Maaren juridisch af moeten zijn. Toen in 1963 de zaak-Silberbauer in de pers kwam bleek dat toch niet het geval. Het orgaan van de Oostenrijkse communistische partij *Die Volksstimme* bracht het nieuws naar buiten. In Nederland was dat het zusterblad *De Waarheid*, die op 15 november met een artikeltje kwam. De naam werd hier per abuis als 'Silberbrauer' gespeld.⁸⁶

Nadat Wiesenthal zekerheid kreeg over de identiteit van de man die hij zocht, gaf hij naar eigen zeggen zijn medewerker Jules Huf Silberbauers adres.⁸⁷ Huf, tevens *Telegraaf*-correspondent, zocht Silberbauer op en sprak met hem. Op 21 november drukte zijn krant als uitspraak van Silberbauer af: “Ik handelde op een aanwijzing van een Nederlander, een magazijnbediende van de specerijenfirma van Otto Frank, Anne’s vader.”⁸⁸ Daags daarna noemde de krant “de magazijnbediende Van M.”, en voegde er Otto Franks reactie aan toe: “Al die tijd hebben wij hem verdacht en hij is ook destijds bij de politieke recherche aangegeven.”⁸⁹ Tegen een ander blad zei Frank dezelfde dag telefonisch vanuit zijn woonplaats Bazel: “Ik heb nooit iets tegen de

⁷⁹ SAA, Gemeentepolitie Amsterdam, inv. nr. 7014: Rapport No. 16 Recherchedienst Amsterdam, 16 januari 1945, mut. 12.30.

⁸⁰ NI-HaNa, CABR, 23892: ‘Verklaring-i.z. Gies & Co’.

⁸¹ NI-HaNa, CABR, 23892: p.v.b. bij dossier 61169, verklaring W. van Maaren, 31 maart 1948.

⁸² AFS, AFC, reg. code OFA_004: agenda Otto Frank, 1947.

⁸³ Afdruk in David Barnouw en Gerrold van der Stroom, *Wie verraadde Anne Frank?*, p. 29.

⁸⁴ AFS, AFC, reg. code OFA_004: agenda Otto Frank, 1947.

⁸⁵ Barnouw en Van der Stroom, *Wie verraadde Anne Frank?*, p. 28-31.

⁸⁶ “Man die Anne Frank arresteerde nu inspecteur van politie in Wenen”, *De Waarheid*, 15 november 1963.

⁸⁷ “De SS’er die Anne Frank arresteerde bestond echt”, *Het Vrije Volk*, 21 oktober 1988; “Rokkostuum, witte sjaal, cylinderhoed”, *De Volkskrant*, 5 december 2003. Huf zei in 1967 dat hij het adres van Silberbauers moeder kreeg, niet van Wiesenthal.

⁸⁸ “LAGES noemde mij een Oostenrijkse zwakkeling”, *De Telegraaf*, 21 november 1963.

⁸⁹ “Frank wist wie hem weghaalde”, *De Telegraaf*, 22 november 1963.

magazijnbediende ondernomen. Ik ken de man niet en heb geen aanwijzingen tegen hem.”⁹⁰ Hoe twee dagbladen twee nogal uiteenlopende uitspraken aan hem wisten te ontlokken is niet bekend. *De Telegraaf* deed een dag later nog een duit in het zakje door over Silberbauers bewering van de 21ste te schrijven: “Deze mededeling werd gister in Basel bevestigd door de heer Otto Frank, die ook de naam van deze magazijnbediende, een zekere van M. noemde.”⁹¹ Dat is onjuist, althans uit het artikel en de citaten blijkt niet dat Frank de pakhuisknecht bij naam of initiaal noemde. Dat deed de krant.⁹²

Silberbauer stelde in augustus, drie maanden voordat de zaak in de pers kwam, voor zijn superieuren een ‘Bericht’ op waarin hij zijn activiteiten in Amsterdam beschreef. Daarin besteedde hij met name aandacht aan de arrestatie van Anne Frank en haar lotgenoten.⁹³ In dit memorandum zei hij niets over een pakhuisknecht die de zaak verraden zou hebben. Dat kwam pas bij het bezoek van verslaggever Huf.

Oostenrijkse en Nederlandse autoriteiten stelden in 1963 en 1964 een onderzoek in naar Silberbauer, waarover later meer, en opnieuw ook naar de betrokkenheid van Van Maaren. Deze ontkende even stellig als vijftien jaar eerder. De Rijksrecherche hoorde tal van nauw en minder nauw betrokkenen. Van verschillende mensen die in 1944 met Silberbauer te maken kregen werden oude verklaringen doorgenomen of nieuwe opgesteld. Een Rijksrechercheur vroeg ook Lages naar Van Maaren. Lages verklaarde nog nooit van de pakhuisknecht te hebben gehoord.⁹⁴ Otto Frank schreef op 1 december 1963 aan Miep Gies dat hij benieuwd was of de ontwikkelingen nog iets tegen Van Maaren, die hij kennelijk nog steeds verdacht, zouden opleveren. Hij had er niet veel fiducia in, “da nichts schriftliches vorliegt.”⁹⁵ Kugler gaf rond dezelfde tijd te kennen dat hij de ontdekking van Silberbauer vooral van belang vond omdat die iets belastends tegen Van Maaren naar voren zou kunnen brengen.⁹⁶ Franks twijfel bleek echter gerechtvaardigd. Tot nieuw bewijs tegen Van Maaren leidden alle inspanningen niet.

Desondanks bleven de aantijgingen, soms zeer expliciet. In een uitgebreid artikel over Kugler schreef een Antilliaanse krant in 1977: “Zeer sterke aanwijzingen bestaan tegen Willem Gerard van Maaren, een failliet gegane sigarenwinkelier die bij de Franks en later bij Kugler als magazijnknecht heeft gewerkt, een ondermaatse figuur die zich in zijn ondergeschikte positie moeilijk kon schikken [...]”⁹⁷

Bij het verschijnen van *De Dagboeken van Anne Frank*, bezorgd door David Barnouw en Gerrold van der Stroom, in 1986 schreef het Nieuwsblad van het Noorden: “Dat neemt niet weg dat er veel aanwijzingen zijn voor het vermoeden dat de magazijnknecht Van Maaren precies wist wat er in het Achterhuis gebeurde en dat heeft doorgegeven aan de SD.”⁹⁸

Het zal Van Maaren vast wel zijn opgevallen dat er mysterieuze dingen in het pand gebeurden. Hij liet zich daar zelf ook in die zin over uit. Dat hij hieruit concludeerde dat er onderduikers schuldigen is een veronderstelling. Voor de volgende conclusie, dat hij ook nog de SD op hoogte stelde, is geen grond.

Otto Frank correspondeerde tot op zeer hoge leeftijd met mensen over de hele wereld. Vaak kreeg hij de vraag hoe het toch zat met de omstandigheden van de arrestatie in 1944. Begin 1975 schreef hij in duidelijk, zij het niet foutloos Nederlands: “Aangezien er geen bewijzen zijn, kon onze vroegere magazijnbediende ook niet achtervolgd worden. Wel hoorde ik dat de man jarelang (sic) onder het verdacht heeft geleden omdat zijn burens hem gemeden hebben.”⁹⁹

---

⁹⁰ “Ik ben onschuldig aan verraad familie Frank”, *Utrechtsch Nieuwsblad*, 22 november 1963.

⁹¹ “Hernieuwd onderzoek “Zaak Anne Frank” gelast”, *De Telegraaf*, 23 november 1963.

⁹² “Frank wist wie hem weghaalde”, *De Telegraaf*, 22 november 1963.

⁹³ AFS, AFC, map ‘Staatsanwaltschaft’/Proces 1964: ‘Bericht’ van K. Silberbauer, 21 augustus 1963.

⁹⁴ AFS, AFC, map ‘Staatsanwaltschaft’/Proces 1964: No.: 1/1964 v.H., verhoor W.P.F. Lages, 3 januari 1964.

⁹⁵ AFS, AFC, A_Gies_I_181: brief Otto Frank aan Miep Gies, 1 december 1963.

⁹⁶ AFS, AFC, reg. code OFA_080: brief Victor Kugler aan Otto Frank, 8 december 1963.

⁹⁷ “Victor Kugler denkt voortdurend aan het Achterhuis”, *Amigoe*, 11 mei 1977.

⁹⁸ “Dagboeken Anne Frank zijn 100 pct. authentiek”, *Nieuwsblad van het Noorden*, 14 mei 1986.

⁹⁹ AFS, AFC, reg. code OFA_084: brief Otto Frank aan P.A. Gijsbertsen, 18 februari 1975.

Alle verdenkingen ten spijt is er onvoldoende juridisch en historisch bewijs voor Van Maarens schuld. Persoonlijke oordelen over zijn karakter, op velerlei wijze in de openbaarheid gekomen, kunnen hierin geen rol spelen. Tot op de dag van vandaag komt echter bij velen onwillekeurig de pakhuisnecht in gedachten als het over de arrestatie van Anne en haar lotgenoten gaat.

Lena Hartog-van Bladeren

Melissa Müller opperde in haar Anne Frank-biografie uit 1998 de mogelijkheid dat Lena Hartog-van Bladeren een rol speelde in de arrestaties. Müller stelt dat Lena Hartog als schoonmaakster in het pand werkte voor het bedrijf Cimex van de gebroeders Kleiman.¹⁰⁰ Cimex was echter geen schoonmaak- maar een zuiveringsbedrijf, dat zich bezighield met de verdelging van insecten, ratten en muizen in schepen, huizen en huisraad.¹⁰¹ Wel blijkt uit de bronnen dat Lena als werkster bij een medewerker van Cimex thuis werkte. Tegen diens vrouw zou ze daar hebben gesproken over joodse onderduikers in het Opekta-pand. Die gaf dat door aan haar man, haar man weer aan Willy Kleiman die vervolgens zijn broer inlichtte.¹⁰² Met een verwijzing naar een “hardnekkig gerucht” dat het veronderstelde telefoontje van 4 augustus door een vrouw is gepleegd veronderstelt Müller dat het Lena Hartog kan zijn geweest.

Lena Hartogs man Lammert, die als werknemer van de Artillerie Inrichtingen Hembrug op wachtgeld stond, kwam op voorspraak van een employée van Kleiman in het Opekta-magazijn werken om wat bij te kunnen verdienen.¹⁰³ In 1948 is Lena door de PRA gehoord over wat ze tegen de vrouw van de Cimex-medewerker had gezegd. Volgens Müller verzweeg Lena daarbij “vermoedelijk bewust” dat ze ook op Prinsengracht 263 werkte.¹⁰⁴ Barnouw en Van der Stroom schrijven dat ze ontkende ooit aan de Prinsengracht te hebben gewerkt.¹⁰⁵

De bewering dat Lena op de Prinsengracht werkte is echter niet overtuigend omdat Cimex geen schoonmaakdiensten verleende, en schoonmaakbedrijf Cemsto als crediteur in de boekhouding van Opekta staat.¹⁰⁶ Lena en Lammert Hartog vertelden op respectievelijk 18 en 20 maart 1948 aan de PRA dat ze hadden gesproken over de aanwezigheid van joodse onderduikers in het pand, maar zij wisten niet consistent te verklaren of dat voor of na 4 augustus was geweest.¹⁰⁷ Hij was die dag in het pand, maar na die datum is dat gespreksonderwerp uiteraard niet opzienbarend.

De schrijfster neemt in een nieuwe versie van haar boek afstand van de verdenking. Dat Lena in het pand werkte maar “overduidelijke pogingen deed dit te versluieren” houdt ze overeind.¹⁰⁸ De bronverwijzingen in beide versies van Müllers biografieën onderbouwen dit onvoldoende.

A.C. Ahlers

Anton Christiaan ‘Tonny’ Ahlers werd op 19 december 1917 in Amsterdam geboren. Zijn jonge jaren waren niet zonder zorgen: begin 1938 trachtte hij zich in Zutphen door verdrinking het leven te benemen.¹⁰⁹ De poging slaagde niet en korte tijd later dook hij op in het wereldje van fanatieke nationaalsocialisten rond dr. E.H. ridder van Rappard. Vanwege hun agressie kwamen de aanhangers van Van Rappard geregeld met de politie in aanraking en Ahlers vormde geen uitzondering. Eind 1938 was hij betrokken bij een vechtpartij in warenhuis De Bijenkorf en begin 1939 bij het ingooien van een ruit bij het Comité voor Joodsche Vluchtelingen aan de Lijnbaansgracht. Voor dit laatste vergrijp verdween hij enkele maanden achter de tralies.¹¹⁰

---

¹⁰⁰ Müller, *Anne Frank*, p. 207.

¹⁰¹ Advertenties in o.a. *Het Eigendomsrecht*, 16-17 augustus 1942 en *Amsterdamsch Dagblad*, 5 mei 1945; *Algemeen Adresboek der stad Amsterdam*, 85e jaargang, 1938-1939, p. 2676.

¹⁰² NI-HaNa, CABR, 23892: p.v.b. bij dossier 61169, verklaringen P.J. Genot en A. Genot-van Wijk, 10 maart 1948.

¹⁰³ NI-HaNa, CABR, 23892: p.v.b. bij dossier 61169, verklaring L. Hartog-van Bladeren, 18 maart 1948.

¹⁰⁴ Müller, *Anne Frank*, p. 256.

¹⁰⁵ Barnouw en Van der Stroom, *Wie verraadde Anne Frank?*, p. 33.

¹⁰⁶ AFS, AFC, A_I_Opekta_007 t/m A_Opekta_I_010: Balans en Verlies en Winstrekening Ned. Opekta Mij. 1941 t/m 1944.

¹⁰⁷ NI-HaNa, CABR, 23892: p.v.b. bij dossier 61169, verklaringen L. Hartog-van Bladeren, 18 maart 1948 en L. Hartog, 20 maart 1948.

¹⁰⁸ Müller, *Anne Frank*. 2013, p. 11, 360-361.

¹⁰⁹ SAA, Gemeentepolitie Amsterdam, inv. nr. 3213: meldingsrapport Centrale Recherche, 20 maart 1938, mut. 12.15.

¹¹⁰ Gertjan Broek, *Weerkorpsen. Extreemrechtse strijdgroepen in Amsterdam, 1923 – 1942*, dissertatie Universiteit van Amsterdam, 2014, p. 247-250.

Tijdens de bezetting kreeg Ahlers met zijn sympathieën meer voet aan de grond. Hij kwam bij de bedrijfspolitie van Fokker terecht, en in april 1943 bracht hij twee mannen op die zich in de omgeving van de Zeedijk voor SD'ers hadden uitgegeven.¹¹¹

In het voorjaar van 1941 vervoegde Ahlers zich bij Otto Frank op kantoor. Hij toonde Frank een brief die was geschreven door een gewezen hulpkracht van Opekta.¹¹² Frank had deze man, J.M. Jansen in maart op straat ontmoet en kort gesproken. Op Jansens uitspraak dat de oorlog wel gauw over zou zijn antwoordde Frank naar eigen zeggen: "De oorlog zal niet zoo gauw beëindigd zijn en Duitschland zal nog veel te verduren krijgen."¹¹³

In de brief die Ahlers bij zich had bleek Jansen zich over deze uitspraak te beklagen. Volgens een schrijven van Frank aan BNV uit augustus 1945 was deze brief aan de NSB-leiding gericht, om door te zenden naar de SD. Frank meende aan groot onheil te zijn ontsnapt, en was de bezorger van de onderschepte brief daarom zeer erkentelijk. Hij behield de brief en gaf Ahlers een geldelijke beloning. Bij een volgend bezoek van Ahlers deed hij dat nog eens, bij elkaar zo'n vijftien of twintig gulden.¹¹⁴

Na zijn terugkeer uit Auschwitz kwam Frank naar eigen zeggen toevallig ter ore dat BNV Tonny Ahlers in detentie hield. Hij achtte zich verplicht kennis te geven van zijn opvatting dat Ahlers hem destijds het leven redde.¹¹⁵ Frank had zoals hiervoor al bleek in 1945 herhaaldelijk contact met BNV en POD, en de informatie van die diensten leverden een ander beeld op. Waar Frank in augustus aan BNV schreef over "Ahlers", spelde hij diens naam eind november als "Alers".¹¹⁶ Hoewel dit verschil in spelling een puntje van ondergeschikt belang lijkt, valt het mogelijk te verklaren uit dit contact. Een illegaal *Signalementenblad* uit augustus 1944, verspreid om te waarschuwen voor verraders en provocateurs, noemt tussen vele tientallen anderen ook "Alers, Amstelveen" als gevaarlijk.¹¹⁷ Dat hiermee Tonny Ahlers wordt bedoeld is zeker, en het lijkt er op dat BNV onder meer deze publicatie gebruikte om Frank een andere kant van zijn "redder" te tonen.

Carol Ann Lee, die een biografie over Otto Frank schreef, bouwt op deze basisgegevens een nogal complexe hypothese op. Die omvat onder meer dat Ahlers met behulp van Jansens brief bij Otto Frank leveringen ten behoeve van zijn eigen bedrijf afdwong. Ahlers zou bovendien op de hoogte zijn geweest van Franks manipulaties om Gies & Co. voor arisering te behoeden.¹¹⁸ Het is wonderlijk dat Lee de latere beweringen van Ahlers, die ze terecht als zeer onbetrouwbaar portretteert, in deze aanneemt. Verder steunt haar these op de bewering dat Pectacon aan belangrijke Duitse militaire instanties leverde.¹¹⁹ Een van haar belangrijkste bronnen is een document dat ze aanziet voor een orderboek van Pectacon. Het is echter afkomstig van een Amsterdamse makelaardij in specerijen. Pectacon komt daarin voor als klant omdat het bedrijf te klein was om zelf op de specerijenveiliging te opereren.¹²⁰ Bij de door Lee aangehaalde transacties op 5 juni 1940 is Pectacon niet betrokken.¹²¹ Van het web van intrige dat Lee rond Ahlers, Frank, hun zaken en de Duitse Wehrmacht weeft blijft niet veel over.

Alle verbanden en suggesties ten spijt zijn er geen bewijzen dat er voor de onderduik meer tussen Ahlers en Frank speelde dan de ontmoetingen uit 1941. Lee's stelling tenslotte dat Ahlers in 1944 zou weten dat er onderduikers in het pand zaten wordt door Barnouw en Van der Stroom als een

---

¹¹¹ SAA, Gemeentepolitie Amsterdam, inv. nr. 7013: rapport bureau Warmoesstraat, 6 april 1943, mut. 15.15.

¹¹² NI-HaNa, CABR, inv. nr. 23834: p.v.b. PRA in dossier 8082, verklaring O.H. Frank, 20 november 1946.

¹¹³ NI-HaNa, CABR, 23834: O.H. Frank, 20 november 1946.

¹¹⁴ AFS, AFC, reg. code OFA_084: O. Frank aan Bureau Nationale Veiligheid, 21 augustus 1945.

¹¹⁵ AFS, AFC, reg. code OFA_084: O. Frank, 21 augustus 1945.

¹¹⁶ Barnouw en Van der Stroom, *Wie verraadde Anne Frank*, p. 52

¹¹⁷ NIOD: *Het Signalementenblad*, augustus 1944.

¹¹⁸ Carol Ann Lee, *Het verborgen leven van Otto Frank. De biografie*, Amsterdam: Balans, 2002, p. 95.

¹¹⁹ Lee, *Het verborgen leven van Otto Frank*, p. 89.

¹²⁰ AFS, AFC, B_Getuigen_I_193: transcriptie interview W.F. van Tellingen door Dineke Stam, 14 september 1994 en handgeschreven, ongedateerde toelichting door Van Tellingen.

¹²¹ AFS, AFC, A_Opekta_I_001: 'biblioraptus' fa. M.P. Jinnelt & Co., 1939-1946 (met hiaten).

verkeerde interpretatie van een Rijksrechercherapport afgewezen.¹²² Daarmee valt ook de bodem onder de these uit dat hij Maarten Kuiper hierover inlichtte, die het vervolgens aan de SD doorgaf.¹²³ De beweringen over naoorlogse chantage van Frank door Ahlers zijn, hoe interessant ook op zichzelf, hier verder niet van belang.

Joseph Jansen en zijn zoon

In nauw verband tot de verdenking tegen Ahlers staan enkele handelingen van J.M. ('Job') Jansen in 1941. Jansen was de in 1887 geboren echtgenoot van Jetje Jansen-Bremer, die in de jaren 1935 en 1936 als Opekta-demonstratrice optrad. Rond dezelfde tijd verleende Jansen bij gelegenheid hand- en spandiensten bij opbouw en afbraak van de Opekta-stands bij beurzen en tentoonstellingen.¹²⁴

In die tijd neigde Jansen naar NSB-standpunten, maar was volgens Otto Frank toch te vertrouwen omdat hij met de joodse Jetje Bremer was getrouwd.¹²⁵ Tijdens de bezetting trad Jansen toe tot de Weerafdeling van de NSB, en bedreigde in die hoedanigheid rond de begrafenis van WA'er Hendrik Koot Amsterdamse politieagenten.¹²⁶ In maart 1941 ontmoetten Jansen en Frank elkaar op het Rokin en raakten in gesprek. Enkele weken later stond, zoals hierboven al uiteengezet, Tonny Ahlers op de stoep.¹²⁷

Kort na zijn terugkeer uit Auschwitz ondernam Otto Frank stappen tegen Jansen. Aan de POD schreef hij op 21 augustus 1945: "Ik weet niet of de in het schrijven genoemde heer Jansen al gepakt is, want deze is het die inderdaad vuil werk verricht heeft."¹²⁸ Uit Jansens dossier blijkt dat hij onder meer pogingen deed om gesalarieerde functies te krijgen, en voor een NSB-burgemeesterscursus in aanmerking wilde komen. In 1949 kwam hij voor het Amsterdamse Kantongerecht op beschuldiging van zes strafbare feiten, waaronder het denunciëren van Otto Frank in 1941. Jansen werd op alle punten schuldig verklaard.¹²⁹

Franks naoorlogse actie richting Jansen heeft dus niet te maken met de inval in het Achterhuis. Hij wist hier blijkbaar de twee situaties terecht uit elkaar te houden. Toch herinneren Barnouw en Van der Stroom nog eens aan Ahlers, die in 1964 schreef dat Frank "zijn medewerkers Jansen" – in meervoud, d.w.z. vader en zoon – met stelligheid als zijn verraders aanwees. In 1966 stelde Ahlers nog in een brief dat Frank wist dat "de meest waarschijnlijke magazijnbediende/verrader Jansen junior" was. Barnouw en Van der Stroom wijzen er terecht op Ahlers die beweringen op geen enkele wijze onderbouwde.¹³⁰

Daar komt nog het volgende bij. Er is verder niet veel bekend over de werkzaamheden van Jansen bij Opekta, maar in zijn verklaring uit 1946 stelde Otto Frank dat Jansens vrouw in 1935 en 1936 voor het bedrijf werkte.¹³¹ De laatste Opekta-demonstratie die Jetje Jansen verzorgde is – voor zover te traceren – in de zomer van 1936.¹³² Het jaar daarna werd aan dergelijke promotionele activiteiten zo goed als niets gedaan. Echtgenoot Job Jansen hielp af en toe als standbouwer, maar er zijn na herfst 1935 helemaal geen signalen meer dat Opekta nog op beurzen of tentoonstellingen aanwezig was.¹³³

De zoon van Jansen werkte net als zijn vader af en toe tijdelijk voor Opekta. Er zijn evenwel geen bronnen die relaties tussen de familie Jansen en Opekta aantonen later dan de zomer van 1936. Opekta is dan nog aan het adres Singel 400 gehuisvest. Er is dus ook geen reden te veronderstellen

---

¹²² Barnouw en Van der Stroom, *Wie verraadde Anne Frank?*, p. 75.

¹²³ Lee, *Het verborgen leven van Otto Frank*, p. 127.

¹²⁴ Privébezoek familie Jansen: brief Otto Frank aan Bestuur Dameskroniek, 6 oktober 1934.

¹²⁵ NI-HaNa, CABR, 23834: O.H. Frank, 20 november 1946.

¹²⁶ SAA, Gemeentepolitie Amsterdam, inv. nr. 6905: rapport bureau Stadhouderskade, 17 februari 1941, mut. 9.55.

¹²⁷ NI-HaNa, CABR, 23834: O.H. Frank, 20 november 1946.

¹²⁸ NI-HaNa, 23834: brief O. Frank aan POD, 21 augustus 1945.

¹²⁹ NI-HaNa, 23834: uitspraak Kantongerecht Amsterdam, dossier 6579, zitting 21 maart 1949.

¹³⁰ Barnouw en Van der Stroom, *Wie verraadde Anne Frank?*, p. 46 en 84.

¹³¹ NI-HaNa, CABR, 23834: dossier 8082, verklaring Frank, 20 november 1946.

¹³² "Provinciaal nieuws", *Nieuwsblad van het Noorden*, 18 juli 1936.

¹³³ "De Voedingstentoonstelling van het Haagsch Crisis Comité", *Het Vaderland*, 19 september 1935.

dat ook maar enig lid van de familie het bedrijfspannd aan de Prinsengracht kende, dat immers pas sinds november 1940 bij Opekta in gebruik was. Er is evenmin reden om te denken dat een van hen ook maar enig idee van de onderduikers in het Achterhuis heeft gehad.

Nelly Voskuil

In 2012 verscheen Barnouws *Het fenomeen Anne Frank*. In dit boek oppert de auteur de mogelijkheid dat een jongere zus van Bep Voskuil, Nelly (1923-2001), wellicht tot de verdachten moet worden gerekend. Hij voegt er aan toe dat er geen strafdossier over haar is, maar dat ze wel tot uiterlijk mei 1944 op een Duitse luchtmachtbasis in Noord-Frankrijk werkte.¹³⁴ Dit laatste gegeven kennen we overigens alleen uit het dagboek van Anne Frank, die het op 11 mei 1944 noteerde.¹³⁵

In 2015 verscheen een biografie van Bep, de jongste kantoorbediende die als helpster in het Achterhuis actief was.¹³⁶ Het boek is ontstaan uit een samenwerking tussen haar zoon en een Vlaamse journalist. De auteurs brengen in dit boek opnieuw Beps zuster Nelly, hoewel enigszins omfloerst, in verband met het verraad van het Achterhuis.

Hun betoog begint met de aanhouding door Amsterdamse politieagenten van de dan nog minderjarige Nelly, die met een Duitse onderofficier op de Amsterdamse Nieuwendijk wandelde. Nelly werd naar bureau Warmoesstraat overgebracht. Bij anderen, zowel eerder als later die avond opgebracht, kwam de vermelding 'spertijd' te staan. Bij Nelly is om onbekende redenen niet genoteerd wat de grond voor de aanhouding was. Vanwege haar minderjarigheid kwam haar vader haar afhalen.¹³⁷

Vervolgens brengen de schrijvers naar voren dat de vader van Nelly weigerde verdere omgang met de Duitser toe te staan. Daarna zou ze "via Duitse connecties" binnen drie dagen een kosteloos Duits visum hebben gekregen.¹³⁸ Hiermee kon ze volgens deze lezing stiekem de ouderlijke woning verlaten om met haar uitverkorene naar Duitsland te vertrekken, alwaar ze zich volledig in het nationaalsocialisme zou onderdompelen.

Het document dat die laatste stelling moet onderbouwen is een aanvraag voor een Nederlands paspoort, in december 1942 volgens de gangbare procedure aangevraagd bij de gemeente Amsterdam.¹³⁹ De aanvraag bevat de aantekening "A.B.", wat wil zeggen dat de directeur van het Arbeidsbureau akkoord was met kosteloze verstrekking vanwege werk in Duitsland.¹⁴⁰ Vrijwel alle op deze wijze aangevraagde paspoorten waren binnen twee tot drie dagen kosteloos gereed. Verder vermeldt Nellies aanvraag "met toestemming", wat vanwege haar minderjarigheid ook noodzakelijk is: een paspoort kon alleen worden verstrekt met permissie van haar ouders.

Nelly ontsnapte niet met hulp van haar Duitse relaties uit de ouderlijke woning, maar vertrok daar met een op reguliere wijze verkregen paspoort. Disharmonie, al dan niet als gevolg van haar omgang met een Duitse militair, is daarmee natuurlijk niet uitgesloten. Toch is het van belang te bedenken dat er eind 1942 zeer veel inwoners van Amsterdam op deze manier paspoorten aanvroegen omdat ze in Duitsland wilden gaan werken.

Anne Frank noteerde in haar dagboek dat Nelly op een Duitse luchtmachtbasis in Noord-Frankrijk werkte. In mei 1944 keerde ze naar Amsterdam terug. De schrijvers van Bep Voskuil leggen een sterke nadruk op de politieke keuzes die ze maakte. Bij beschrijving van de Silberbauer-affaire grijpen ze terug op een variant van de mystificatie dat er een jonge vrouw aan de telefoon was geweest. De implicatie is dat Silberbauer aan de wereldpers vertelde dat Van Maaren de dader was, en aan zijn superieuren plus de Nederlandse Rijksrecherche dat hij het niet wist. Daarnaast zou hij

---

¹³⁴ Barnouw, *Het fenomeen Anne Frank*, Amsterdam: Bert Bakker, 2012, p. 28.

¹³⁵ Anne Frank, *Verzameld werk*, uitgegeven onder auspiciën van het Anne Frank Fonds Basel, Amsterdam: Prometheus, 2013, p. 598-599.

¹³⁶ Jeroen de Bruyn en Joop van Wijk, *Bep Voskuil*, 2015.

¹³⁷ SAA, Gemeentepolitie Amsterdam, inv. nr. 7009: rapport bureau Warmoesstraat, 1 november 1941, mut. 00.50 (het rapport loopt van 05.30 tot 05.30) en 2 november 1941, mut. 10.00.

¹³⁸ De Bruyn en Van Wijk, *Bep Voskuil*, p. 84-86.

¹³⁹ SAA, Secretarie, afdeling Algemene Zaken, inv. nr. 7481: paspoortaanvraag H.P. Voskuil, 18 december 1942, afgedrukt op bladzijde 85 van het boek.

¹⁴⁰ <https://stadsarchief.amsterdam.nl/archieven/archiefbank/indexen/paspoorten/handleiding/index.nl.html> (geraadpleegd 2 november 2015).

slechts aan Cor Suijk de waarheid vertellen, namelijk dat het een jonge vrouw was. Hij zou Van Maaren dan openlijk beschuldigen omdat hij deze vrouw wilde vrijwaren, “mogelijk uit gedeelde nazisympathieën – of omdat het meisje teveel wist over de specifieke inhoud van Silberbauers verleden [...]”¹⁴¹

Het vervolg van het betoog komt er op neer dat Otto Frank na Silberbauers onthulling dat er een al dan niet jonge vrouw in het spel was, zijn belangstelling verloor en Van Maaren niet meer als verdachte noemde.¹⁴² De suggestie is dat hij zich toen realiseerde wie het was geweest, en hij dit uit consideratie met Bep stil wilde houden. Uiteindelijk is de terechte conclusie van de auteurs dat Nelly als de verrader doodverven “een brug te ver is”.¹⁴³

---

¹⁴¹ De Bruyn en Van Wijk, *Bep Voskuil*, p. 159-160.

¹⁴² De Bruyn en Van Wijk, *Bep Voskuil*, p. 196.

¹⁴³ De Bruyn en Van Wijk, *Bep Voskuil*, p. 198-199.

VI Andere gegevens en scenario's

Omwonenden

In 1981 ontving het toenmalige Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie (RIOD, thans NIOD) een telefonische mededeling dat een indertijd aan de Westermarkt woonachtig NSB-lid zou hebben rondgevraagd over wat er in het Opekta-pand gaande was. De man in kwestie overleed in 1943, wat de impliciete verdenking natuurlijk ondergraaft.¹⁴⁴ Ook in het mogelijke geval dat een ander die ook op de hoogte was de informatie alsnog doorgaf, blijft het vreemd dat er eerst zoveel tijd verstreek. Zoals in paragraaf III bleek kwam de optie dat een omwonende de fatale informatie doorgaf eind 1947 al ter sprake bij het bezoek van mr. Hooykaas. Of de gedachte daarbij naar dezelfde uitgang is onduidelijk, maar bij Hooykaas zou het om "een kamerbewoner" gaan.

De website 'Anne Frank Diary Reference' noemt in dit verband de makelaar Siet Aandewiel, die aan de Westermarkt 6 woonde. Hij overleed inderdaad in maart 1943. De site heeft inmiddels de toevoeging van niet met name genoemde onderzoekers dat er geen bewijs is dat Aandewiel een 'Nazi-sympathizer' was of in verband is te brengen met 'Annes life'.¹⁴⁵ Onhelder is waarom hij er dan nog op staat, terwijl Aandewiel bovendien wel degelijk tot het NSB-milieu is te rekenen.¹⁴⁶ De bron van de mededeling aan het RIOOD verzocht destijds niet met name genoemd te worden. Het hele verhaal vertoont dan ook een opvallende overeenkomst met de telefonade uit 1944: het is niet duidelijk wie belde en wat de betekenis van de boodschap was, maar het leidt tot veel speculatie. In de tijd dat Barnouw en Van der Stroom aan *Wie verraadde Anne Frank?* werkten bezochten ze het Achterhuis. Vanuit het zolderraam zagen zij "een zee van ramen" en realiseerden zich dat al die vensters ook uitzicht hadden op het gebouw waar zij zich bevonden.¹⁴⁷ Barnouws gevolgtrekking is dat er logischerwijs legio mogelijkheden waren waarlangs via omwonenden, al dan niet bewust, informatie over beweging in het Achterhuis kon doorsijpelen.

Daar staat tegenover dat de hoek Westermarkt-Prinsengracht destijds bestond uit een rommelig allegaartje van voor- en achterhuizen en andere op- en aanbouwsels. In al die gebouwen woonden mensen en ook vond er een grote variatie aan bedrijfsactiviteiten plaats. Bewaard gebleven woningkaarten van het Bevolkingsregister tonen bovendien een groot aantal verhuisbewegingen.¹⁴⁸ Er was weinig ongewoons aan als er ergens veranderingen in bewoning of gebruik waren waar te nemen.

Dat eigen onvoorzichtigheid een rol kan hebben gespeeld is niet uit te sluiten. Anne Frank noteert in haar dagboek dat ze als het donker is naar de verlichte vensters van de achterburen kijkt. Ze doet dat in het deel dat ze begin 1944 herschreef, en waarin ze zich literaire vrijheden permitteerde.¹⁴⁹ Ook hier is dat het geval: als de achterburen echt zonder gesloten gordijnen hun lampen aanhadden zouden ze vanwege de verduisteringsvoorschriften zeer snel politie of Luchtbescherming op de stoep kunnen verwachten. Begin 1941, dus voor de aanvang van de onderduik, forceerde de politie al eens de straatdeur van het Opekta-pand om in de hal een vergeten lamp te doven.¹⁵⁰ Toen het plan opkwam om in het pand een onderduikplek in te richten, was dat vast nog niet vergeten. Het maakt de kans dat de onderduikers laks waren met hun verduistering, iets wat omwonenden uiteraard zou kunnen opvallen, dan ook een stuk kleiner.

De gedachte aan een onbekende omwonende is op zichzelf steekhoudend. Voor een concrete verdenking bestaan evenwel geen argumenten.

Ans van Dijk en haar entourage

Het onderzoek naar de onderduikgeschiedenis op Prinsengracht brengt grote personennetwerken aan het licht. Voorheen bleven deze veelal onopgemerkt, maar als gevolg van de bredere aanpak

¹⁴⁴ Paape, "Het verraad", p. 53 en 56, n. 81.

¹⁴⁵ http://afdr.eu.pn/people/siet_aandewiel.htm, geraadpleegd 10 november 2015.

¹⁴⁶ NIOD, Boekhandel en Sigaren Bedrijf de Driehoek, inv. nr. 14: verzendlijsten Driehoek Nieuws; *Ledenlijst van de Nationaal-Socialistische Beweging in Amsterdam*, uitgegeven door de Politieke Opsporingsdienst, 1945.

¹⁴⁷ David Barnouw, *Het fenomeen Anne Frank*, p. 30.

¹⁴⁸ SAA, Dienst Bevolkingsregister, woningkaarten, inv. nr. 283 en 388: woningkaarten Westermarkt en Prinsengracht.

¹⁴⁹ *De Dagboeken*, p. 362, B-versie, 28 november 1942.

¹⁵⁰ SAA, Gemeentepolitie Amsterdam, inv. nr. 6439: rapporten Marnixstraat, 4 maart 1941, mut. 22.00.

zijn ze inmiddels zichtbaar geworden. Een van de constellaties die in beeld kwamen biedt verrassende inzichten, hoewel de exacte betekenis niet vaststaat. Zijdelingen is er een verband met de door Sytze van der Zee veronderstelde betrokkenheid van de beruchte verraadster Ans van Dijk.¹⁵¹ In hoeverre dat een rol speelt volgt hieronder. Bij dit netwerk van sociale en zakelijke verbindingen staan niet Otto Frank of het Achterhuis centraal, maar Jo Kleimans broer Willy.

Willy Kleiman trouwde in 1933 met een Duitse vrouw die als dienstbode naar Nederland was gekomen. Haar zuster, eveneens dienstbode, trouwde met Bernard Roozendaal. De twee zwagers hadden allebei een broer die eind jaren dertig in de levensmiddelenbranche actief was: Jo Kleiman en Siegfried J. Roozendaal.¹⁵² Kleiman stond mede aan de wieg van de firma Pectacon en Roozendaal had een kleine conservenfabriek Tokita in de Weteringstraat. In 1938 waren de twee bedrijven bezig zakelijke banden aan te knopen.¹⁵³ Siegfried Roozendaal stond met Tokita niet alleen zakelijk in verbinding met Pectacon, hij was ook een buurtgenoot van Otto Frank en zijn gezin.¹⁵⁴ Anne Frank schrijft in het begin van de onderduikperiode ook enkele keren over Roozendaal en zijn bedrijf in haar dagboek.¹⁵⁵ De wereld van de familie Frank was door deze contacten, ook al is niet precies bekend hoe innig ze waren, aan de wereld van de broers Roozendaal verbonden.

Bernard Roozendaal had een dochter Greta (1914) uit een eerder huwelijk. Zijn tweede huwelijk was gemengd en bood bescherming, maar voor zijn dochter dreigde deportatie. Haar oom Willy Kleiman en zijn broer Jo verzorgden toen de nood hoog werd voor haar een onderduikplek in de Zaanstreek. Bernards broer Siegfried had ook een dochter, Rosalie (1924). Zij woonde na de scheiding van haar ouders met haar moeder in Hilversum. Ondanks het leeftijdsverschil hadden zij een nauwe band.¹⁵⁶ Ook Rosalie moest onderduiken maar werd in augustus 1943 in Amsterdam opgepakt.¹⁵⁷ Voor de keus gesteld besloot ze voor de SD te gaan werken en participeerde enkele maanden in het circuit van Ans van Dijk.¹⁵⁸ In januari 1944 slaagde ze er in aan de greep van de SD te ontsnappen en onder te duiken in de buurt van Nijmegen.¹⁵⁹

De volgende drie vragen dringen zich vanuit deze gegevens op:

- 1 Wist Rosalie dat haar nichtje Greta door de gebroeders Kleiman kon onderduiken?
- 2 Zo ja, vertelde ze dat verder aan Ans van Dijks of een lid van haar entourage?
- 3 Zo ja, deed die er iets mee?

Of Rosalie van de onderduik van haar nichtje op de hoogte was is niet bekend en ook niet meer te achterhalen. Gezien de innige contacten tussen de twee is het zeker niet onaannemelijk. Als het zo is betekent dat natuurlijk dat Rosalie wist dat de Kleiman-broers onderduikhulpers waren. Indien Rosalie op de hoogte was is het, gezien de wijze waarop Ans van Dijk informatie uit iedereen in haar omgeving loskreeg, zeker aannemelijk dat ze dit doorvertelde. Als Van Dijk vervolgens wist dat de Kleiman-broers onderduikhulpers waren, zou daarmee nog geen relatie met Prinsengracht 263 vast staan. Daar zou zij een vervolgonderzoek voor moeten instellen. Zelfs als vast te stellen zou zijn dat de eerste twee vragen positief zijn te beantwoorden is de laatste nog steeds bijzonder lastig. Gaf Ans van Dijk dit soort inlichtingen direct door of hield ze altijd iets achter de hand? Het was volgens Sytze van der Zee ook niet ongebruikelijk dat een rechercheur bij

---

¹⁵¹ Van der Zee, *Vogelvrij*, p. 445-455.

¹⁵² SAA, Bevolkingsregister, toegangsnr. 30238: archiefkaarten W.J. Kleiman, J. Kleiman, B. Roozendaal, S.J. Roozendaal, E.E. Schubert, A.F. Schubert.

¹⁵³ Privébezit familie Hofhuis: inlichtingen over Tokita van Van der Graaff & Co. Sneldienst, 5 oktober 1938.

¹⁵⁴ SAA, Bevolkingsregister, toegangsnr. 30238: archiefkaart S.J. Roozendaal.

¹⁵⁵ *De Dagboeken*, p. 309 en 331, A-versie, 6 en 26 oktober 1942.

¹⁵⁶ AFS, AFC, Getuigenarchief Roozendaal: verslag telefoongesprek Gertjan Broek met Greta Roozendaal, 22 december 2008.

¹⁵⁷ SAA, Gemeentepolitie Amsterdam, inv. nr. 7158: rapportenboek Centrale Recherche No. 82, 19 augustus 1943, mut. 20.40.

¹⁵⁸ Groen, *Als slachtoffers daders worden*, p. 100-103.

¹⁵⁹ NI-HaNa, CABR, inv. nr. 14480: brief E. Maris-Vermeer aan mr. Dietz, 19 februari 1947.

minder concrete informatie een tip geruime tijd liet liggen, om hem weer op te pakken als er even niets te doen was.¹⁶⁰ In dit geval zou er ruim een half jaar overheen moeten zijn gegaan. Net als in het geval van de Westermarktbewoner hierboven ligt zo lang wachten niet voor de hand.

De samenstelling van het hierboven geschetste netwerk berust op feiten. Opmerkelijk is natuurlijk vooral hoe dichtbij het Ans van Dijk-milieu eigenlijk was. Het is alleen helemaal niet duidelijk hoe alle schakels in de diverse ketens zich hebben gedragen. Er zijn teveel vraagtekens die, in combinatie met het lange tijdsverloop, de mogelijkheid dat de informatie zo gelopen is zeer twijfelachtig maken. Aangezien alle betrokkenen zijn overleden, is het haast niet mogelijk om nadere gegevens te verkrijgen.

Dienstijver

Omdat de aanpak van dit onderzoek uitgaat van het enige dat zeker is, de inval op zichzelf, moet er aandacht zijn voor de mogelijkheid dat daaraan een heel andere oorzaak ten grondslag lag. Naast die principiële reden – dat er welbewust verraad is gepleegd door een onbekende is tenslotte een veronderstelling – zijn er ook relevante gegevens aan het licht gekomen die deze gedachte voeden. Dit deel van het verslag gaat daar nader op in.

In maart 1944 noteerde Anne Frank in haar dagboek enkele dagen na elkaar de arrestatie van twee bonnenhandelaren. Ze duidt hen aan als B. en D., en doelt op de vertegenwoordigers Brouwer en Daatzelaar van de firma Gies & Co. Dit bedrijf, zeer nauw gelieerd aan Opekta en in hetzelfde pand aan de Prinsengracht gevestigd, handelde in specerijen en andere ingrediënten voor de levensmiddelenindustrie. De aanhoudingen hadden volgens de dagboekschrijfster directe gevolgen voor de voedselpositie van haar en haar lotgenoten.¹⁶¹ Annes notities vinden bevestiging in politierapporten uit Zwolle en Haarlem.¹⁶² Ze komt nog enkele keren op de zaak terug, en uit de rapporten blijkt dat ze goed op de hoogte is. Na ongeveer twee weken voorarrest volgde hun vrijlating, om vier uur 's middags en dit nieuws stond de volgende dag in haar dagboek.¹⁶³ Dit geeft nog eens aan hoe nauwgezet de Achterhuisbewoners deze zaak volgden.

De zaak kreeg complicaties doordat de Zwolse politie de arrestaties volgens voorschrift ter kennis van de Recherchecentrale in Den Haag bracht. Het bericht van de aanhouding van de twee vertegenwoordigers kwam terecht bij rechercheur Dirk van Donk.¹⁶⁴ In een ongedateerde maar naoorlogse verklaring schrijft Van Donk met enige wrevel over zijn werkzaamheden: "Ik registreerde de meldingen die rechtstreeks door de Nederlandsche politie instantie's aan meergenoemde afd. werden ingezonden. Niet ik was de aanbrenner dus van de gepleegde feiten bij de zg. Duitse Afd. maar altijd de zich thans zoo flink noemende echte Nederlandsche collega's zorgden hiervoor in eerste aanleg."¹⁶⁵ Ook in Amsterdamse politierapporten is overleg met Van Donk bij afhandeling van aangehouden overtreders terug te vinden.¹⁶⁶

In de loop van 1941 was bij de autoriteiten de wens ontstaan slagvaardiger op te kunnen treden tegen de vele gevallen van distributie- en slachtfraude. In Den Haag was de Recherchecentrale gevestigd, waarin verschillende recherche-onderdelen op landelijk niveau werden samengebracht. De Centrale kreeg een gespecialiseerd onderdeel, de zogenaamde 'Gruppe V' of 'Bijzondere Afdeling', belast met de opsporing van vergrijpen tegen distributie- en slachtbepalingen. Plaatselijke politiediensten dienden alle overtredingen van zulke bepalingen onverwijld bij dit onderdeel te melden. Indien de chef van het plaatselijke korps het feit als van "meer dan normale omvang"

---

¹⁶⁰ Van der Zee, *Vogelvrij*, p. 451.

¹⁶¹ *De Dagboeken*, p. 567, 570, en 572, A-versie, 10, 12, en 14 maart 1944.

¹⁶² Historisch Centrum Overijssel (HCO), Gemeentepolitie Zwolle, inv. nr. 25: Dag- en nachtrapporten van de afdeling Bijzondere Wetten en Economische Dienst, 7 maart 1944, mut. 9.30 en 10 maart 1944, mut. 20.30; Noord-Hollands Archief (NHA), Gemeentepolitie Haarlem, inv. nr. 1666, rapporten betreffende overtredingen Distributiewet, p. 316-317.

¹⁶³ HCO, Gemeentepolitie Zwolle, inv. nr. 25: 22 maart 1944, mut. 16.00; *De Dagboeken*, p. 602, A-versie, 23 maart 1944.

¹⁶⁴ HCO, Gemeentepolitie Zwolle, inv. nr. 25: 9 maart 1944, mut. 10.00.

¹⁶⁵ NI-HaNa, CABR, inv. nr. 34590: ongedateerde schriftelijke verklaring Dirk van Donk, p. 10.

¹⁶⁶ SAA, Gemeentepolitie Amsterdam, inv. nr. 2036: rapport Economische Zaken bureau Kattenburg, 8 april 1944, mut. 13.20.

oordeelde moest dit telefonisch gebeuren.¹⁶⁷ De chef van de Bijzondere Afdeling bepaalde vervolgens of zaak ter afhandeling naar de Duitse of de Nederlandse autoriteiten ging. Het eerste gebeurde vooral bij een duidelijke of veronderstelde relatie met het georganiseerde verzet, het tweede bij de meer alledaagse economische delicten. Hoewel de gedetacheerde Nederlandse rechercheurs formeel niet in Duitse dienst waren, stonden zij de facto dus onder leiding van Duitse SD'ers. Veel van hen – niet allen – stonden hier ambivalent tegenover. Vanaf september 1944 verdween de Duitse leiding en ging de Bijzondere Afdeling een meer geïntegreerd onderdeel van de Recherchecentrale uitmaken.¹⁶⁸

In naoorlogse stukken benadrukten de Nederlandse rechercheurs van de Bijzondere Afdeling vaak dat zij steeds zoveel mogelijk verdachten naar de Nederlandse justitie verwezen, die veel milder straffe. Over deze afdeling is verder niet zo veel bekend. Sommige van de door hen behandelde zaken zijn echter wel uitvoerig beschreven. Met name de zeer geruchtmakende overval op het distributiekantoor van Joure in 1942 leidde tot grote inspanningen van diverse rechercheurs van de Bijzondere Afdeling. Tijdens de opsporing arresteerden de rechercheurs enkele joodse onderduikers, die zij bij toeval aantroffen.¹⁶⁹

De Bijzondere Afdeling struikelde ook in andere zaken over onderduikers. In mei 1943 deed de rechercheur Veenstra met een collega en een toegevoegde agent van de plaatselijke politie 's avonds laat een inval bij een clandestien slachter in Groot-Schermer. In de consternatie probeerden twee vrouwen in nachtkleding zich tevergeefs uit de voeten te maken. Pogingen van Veenstra's collega's om hem te overreden de vrouwen te laten gaan omdat ze voor de slachtzaak niet van belang waren mochten niet baten.¹⁷⁰ Beide vrouwen, twee zusters waarvan er een in betere tijden compagnon van Ans van Dijk was en aan het Merwedeplein woonde, werden kort daarna in Sobibor vergast.¹⁷¹

De Zwolse bonnenzaak ging naar de Nederlandse justitie. Brouwer verscheen in augustus '44 voor de economische rechter in Zwolle, en de lokale pers deed verslag.¹⁷² Ter zitting bleek hoe Brouwer – niet verwonderlijk voor een vertegenwoordiger in zijn branche – over een uitgebreid netwerk van slagers in en om Zwolle beschikte. Er waren ook vertakkingen naar Haarlem, de woonplaats van Daatzelaar, Den Haag en Rotterdam. Brouwer kreeg een boete van achthonderd gulden, bedoeld als ontneming van het verkregen voordeel, bij in gebreke blijven te vervangen door tachtig dagen hechtenis. Bovendien kreeg hij één maand gevangenisstraf.¹⁷³ Met dien verstande dat hij een beroep op de gratieclausule kon doen, een strafrechtelijke nieuwigheid die landvoogd Seyss-Inquart tijdens zijn bewind introduceerde

Vervolging van Daatzelaar werd aanhangig gemaakt in Haarlem. Zijn zaak stond op de rol voor 26 juli 1944, maar tijdens de behandeling besloot de rechtbank om onbekende redenen de kwestie voor onbepaalde tijd aan te houden.¹⁷⁴ De officier van justitie tekende dezelfde dag een sepot aan in zijn registers.¹⁷⁵

De beschikbare bronnen vertellen niets over de motieven hiervoor. Er is evenmin iets bekend over de verklaringen die Daatzelaar tijdens het vooronderzoek aflegde of de rol die zijn NSB-sympathieën misschien speelden. Anne Frank noemt hem in haar dagboek als een van degenen voor wie ze in

---

¹⁶⁷ NI-HaNa, Militair Gezag, inv. nr. 1528, afschrift circulaire 1 november 1941 van het Departement van Justitie.

¹⁶⁸ NI-HaNa, CABR, 68-II: *Toelichting behorende bij het schema voorstellende SS en Duitse Polizei in Nederland met de corresponderende toporganen in Duitschland*, p. 23.

¹⁶⁹ Lou de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog VI, Juli '42 – Mei '43*, Den Haag, Martinus Nijhoff: 1975, p. 119-124; Guus Meershoek, *Dienaren van het gezag. De Amsterdamse politie tijdens de bezetting*, Amsterdam: Van Gennep, 1999, p. 294-303.

¹⁷⁰ NI-HaNa, CABR, 68 I-II: resumé zaak Marten Veenstra.

¹⁷¹ Groen, *Als slachtoffers daders worden*, p. 91; SAA, Dienst Bevolkingsregister, toegang 30238: archiefkaarten E. Harschel en M.J. Harschel.

¹⁷² "Een Zwolsche suiker- en een dito vleeschaffaire", *Provinciale Zwolsche en Overijsselsche Courant*, 17 augustus 1944.

¹⁷³ HCO, Arrondissementsrechtbank Zwolle, inv. nr. 3381: p.v.b. van terechtzitting no. 1363/1944, rolnr. 13.

¹⁷⁴ Noord-Hollands Archief (NHA), Arrondissementsrechtbank Haarlem 1940-'49, inv. nr. 155: register terechtzittingen, rolnr. 1453E.

¹⁷⁵ NHA, Parket van de Officier van Justitie Haarlem 1929-'49, inv. nr. 290: weeklijstregisters C, volgnr. 1453/693.

het Achterhuis stil zijn, waaruit blijkt dat hij althans volgens haar niet van hun aanwezigheid op de hoogte was.

Het is heel voorstelbaar dat de Bijzondere Afdeling, waar de gemene deler tussen de twee verdachten natuurlijk niet onopgemerkt was gebleven, dieper in de kwestie groef. De daar werkzame rechercheurs waren allen zeer ervaren en deden hun werk grondig. Het is niet met zekerheid te zeggen of hun activiteitsniveau in augustus 1944, alweer enkele weken na D-Day, gelijk was gebleven. In ieder geval kwam er in juli nog een grote zaak in Haarlem aan het licht, waarvan het gezien de omvang en de instructies ter zake wel zeker is dat de Bijzondere Afdeling zich er mee bemoeide.¹⁷⁶ Helaas is er van de werkzaamheden van de afdeling nauwelijks archiefmateriaal bewaard gebleven. Hoewel er geen bewijzen voor een oorzakelijk verband zijn, is het op zijn minst opmerkelijk dat de bij de inval aanwezige Gringhuis op dat moment deel uitmaakte van de afdeling die de supervisie over de inbewaringstelling van Annes “bonnenmannen” had.

Daatzelaar werd kort na de bevrijding geïnterneerd omdat hij van juni 1940 tot december 1943 lid van de NSB was.¹⁷⁷ Kugler wilde zijn vertegenwoordiger helpen en schreef in september 1945 aan de Haarlemse POD dat Daatzelaar initiatieven had ontplooid om hem en Kleiman na hun arrestatie vrij te krijgen. Kugler noemt daarbij terloops iets opmerkelijks: “[...] in Augustus 1944, toen onze directie wegens het verbergen van Joodsche onderduikers en wegens het clandestien laten werken van mensen, om ze aldus voor uitzending naar Duitsland te behoeden door de S.D. is gearresteerd [...]”¹⁷⁸

Opvallend in dit verband is dat Kugler in kamp Amersfoort werd ingeschreven wegens “Judenbegünstigung” en Kleiman wegens “Arbeitsverweigerung”.¹⁷⁹ Hoewel Lammert Hartogs werkzaamheden zeker niet volgens het boekje waren, is onbekend of deze arrestatiegrond met zijn aanwezigheid te maken had. Uiteraard is evenmin duidelijk of hij dan bij toeval werd aangetroffen of dat er van een gerichte actie sprake was.

Deze omstandigheden roepen vragen op. Kuglers verklaringen over een vermeende huiszoeking en clandestiene arbeid in het bedrijf, geven te denken. Daar tijdens het PRA-onderzoek in 1948 al bleek dat Lammert Hartog “ter ontduiking aan de arbeidsinzet” een zwartwerker was, krijgen Kuglers beweringen een andere lading.¹⁸⁰

In de loop van 1944 ondernam de Duitse SS-Führer Hans Rauter pogingen door middel van een nieuw systeem van distributiekaarten de omvangrijke onderduikpopulatie, met name diegenen die zich aan tewerkstelling onttrokken van levensmiddelen uit te sluiten. Er was binnen de poorten van Prinsengracht 263 aantoonbaar gesjoemel gaande met distributiebescheiden, door vertegenwoordigers van een in de levensmiddelenbranche actief bedrijf. Bovendien schaadde de inzet van mensen die eigenlijk naar Duitsland moesten, zoals Kugler het in meervoud formuleerde, onloochenbaar Duitse economische belangen.

---

¹⁷⁶ “Grote zwendel met vlees en kaas”, *Het Volk*, 14 juli 1944.

¹⁷⁷ NI-HaNa, CABR, inv. nr. 105746: rekest Daatzelaar i.v.m. vrijlating, 27 maart 1946.

¹⁷⁸ NI-HaNa, CABR, 105746: brief Victor Kugler namens fa. Gies & Co. aan PRA Haarlem, 29 september 1945.

¹⁷⁹ NIOD Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies (NIOD), Amsterdam, Archief Anne Frank 212c-6e: kopie registratiekaart Amersfoort; NRK, dossier 97791: Registratiekaart Polizeiliches Durchgangslager Amersfoort.

¹⁸⁰ NI-HaNa, CABR, 23892, brief en vragenlijst J.P. Perrels (PRA) aan P.J. Genot, ongedateerd (begin 1948).

VII Conclusies

De hoofdvraag (op grond van welke informatie viel de SD het pand Prinsengracht 263 op 4 augustus 1944 binnen, en hoe kwamen ze daar aan?) is met de beschikbare gegevens niet eenduidig te beantwoorden. Hoewel ook dit onderzoek geen uitsluitsel kan leveren over wat er aan die veelbesproken en noodlottige inval in het Achterhuis vooraf ging, dragen de nieuwe gegevens en analyse wel bij aan een beter begrip van de situatie. Hierboven zijn enkele lang levende aannames onder de loep genomen.

Het blijkt dat de enige overlevende onderduiker Otto Frank er altijd van overtuigd was dat er verraad in het spel moet zijn geweest. Voor zijn helpers gold hetzelfde. Hoe begrijpelijk ook, het handhaven van dit perspectief verengt het blikveld en ontnemt het zicht op andere mogelijkheden. Daarnaast bleek dat 'het telefoontje', jarenlang als vaststaand aangenomen, toch een veel minder vanzelfsprekende gebeurtenis was. Natuurlijk weerleggen de aangedragen feiten de mogelijkheid dat er door een onbekende burger met verraderlijke bedoelingen is opgebeld zeker niet, maar het is belangrijk om ook alternatieven voor ogen te houden.

Over bestaande verdenkingen zijn nieuwe inzichten opgedaan. In het geval van Van Maaren en Lena Hartog steunden de bezwaren tegen hen vooral op het odium van onbetrouwbaarheid dat beide werd aangemeten. Bij gebrek aan concrete bewijzen konden andersoortige verdachtmakingen blijkbaar het nadeel van de twijfel bewerkstelligen.

Waar het Ahlers betreft was dat niet nodig. Zijn conduitestaat was al niet zo best en hij maakte zich daadwerkelijk aan allerlei vormen van politieke criminaliteit schuldig. De omvangrijke constructie die Carol Ann Lee over zijn bemoeienissen met het Achterhuis opbouwde blijft echter niet overeind.

Haar theorie blijkt onvoldoende draagkracht te hebben

Ahlers illustreert zelf zijn grillige en onbetrouwbare karakter met de aantijgingen die hij midden jaren zestig deed ten aanzien van Job Jansen en zijn zoon. Opvallend detail is dat Jansen wel degelijk voor het denunciëren van Otto Frank veroordeeld is. Daarbij ging het uiteraard om de brief die hij in 1941 schreef over de twijfels die Frank uitsprak ten aanzien van de Duitse krijgskansen. Er zijn geen bronnen waaruit andere contacten tussen de familie Jansen en Otto Frank dan wel Opekta na de zomer van 1936 blijken. Zelfs uitgaande van een opzetje tussen Jansen en intermediair Ahlers is er geen reden om te denken dat zij samen over voldoende informatie over de onderduikers beschikten. De achilleshiel van deze theorieën blijkt toch de aanname van verraad als vaststaand gegeven te zijn. Immers, als er verraden is, is er een verrader dan wel verraadster. Dit bracht de kloppacht voort die tot nu toe wel meerdere namen, maar geen bewijzen opleverde.

Onderduiken en gerommel met distributiebonnen lagen direct in elkaars verlengde. Dat de SD bij het opsporen van ondergedoken joden op bonnenhandel of andere clandestiene activiteiten kon stuiten ligt voor de hand. Het is even voor de hand liggend dat bij het opsporen van bonnenhandel of iets dergelijks onbedoeld onderduikers konden worden aangetroffen. Uit de hierboven gepresenteerde gegevens zijn enkele voorbeelden hiervan gegeven. Onderduiken en clandestiene handel waren nauw met elkaar verweven; het opsporen ervan dus ook.

De nu bekende zaken van SS'er Silberbauer tonen vooral activiteiten die niet met jacht op onderduikers te maken hadden. De SD'er Grootendorst was in 1944 vaker in het kielzog van Silberbauer te vinden, maar van Gringhuis blijkt nu dat hij bij de Bijzondere Afdeling dienst deed. Daardoor komt het geheel wel in een ander licht te staan.

Kugler maakte tegen Schnabel gewag van iets dat zich aanvankelijk als een huiszoeking liet aanzien. Bovendien stelde hij dat óók het onttrekken van werkkrachten een arrestatiegrond was. Door de arrestatie van de 'bonnenmannen' kwam de firma Gies & Co. tegen wil en dank in het blikveld van de nauw aan de SD gerelateerde Bijzondere Afdeling. Dat de onderduikers bonnen van de vertegenwoordigers van het bedrijf betrokken blijkt uit de dagboeknotities. Alles in aanmerking genomen ligt voor de hand dat die levering niet rechtstreeks maar via de helpers liep. Er zijn geen bronnen die direct aantonen dat de inval in het pand gericht was op economische delicten zoals clandestiene handel in bonnen of andere goederen, dan wel het ontduiken van

tewerkstelling. Nader onderzoek van de zakelijke activiteiten van de op Prinsengracht 263 gevestigde bedrijven, met name tijdens de onderduikperiode, kan mogelijk nieuwe gezichtspunten opleveren.

Vasthouden aan de gedachte dat er in dit geval verraad en dus een schuldige in het spel is geweest heeft tot nu toe niets concreets opgeleverd. Als de vraag alleen 'wie' blijft is dat ook niet te verwachten. Het enige dat rest is zo veel mogelijk 'feiten en omstandigheden' vast te stellen die het beeld van de gehele gang van zaken rond de onderduik in het pand in al zijn facetten kunnen verscherpen. Hoe meer concrete gegevens, hoe smaller de marges van de mogelijkheden. Zo is het raadsel wellicht nog op te lossen.

Bijlage I — overzicht van zaken waarbij Silberbauer in Nederland betrokken was

Een zo volledig mogelijke inventarisatie van de bronnen over Silberbauer levert het volgende overzicht op.

- maart 1944: Silberbauer behandelt een effectenzaak.

In de tuin van een gewezen Amsterdamse politiemann werd een kistje met waardepapieren opgegraven door onder anderen Silberbauer en de SD'er Pieter Schaap. Het toeval wilde dat er in de tuin twee kistjes waren begraven: de ex-agent bewaarde spullen van een joods echtpaar, en van een niet-joods echtpaar. De SD was bij de opsporing van het joodse bezit op onbekende wijze bij de ex-agent uitgekomen. Zij vonden het kistje van het niet-joodse echtpaar. Omdat ze niet van het andere op de hoogte waren, verkeerden ze in de veronderstelling dat dit het kistje was dat ze zochten. De SD arresteerde de ex-agent en de eigenaar van het gevonden kistje.¹⁸¹

- 13 april 1944: Silberbauer arresteert in de binnenstad van Amsterdam H.W. Polder en W. Woelders,¹⁸² 17 en 19 jaar oud, allebei niet joods.

Volgens een zoon van Polder vertelde zijn vader later dat hij, werkzaam in een bontatelier, zijn verder niet bij name bekende joodse baas via een afgesproken signaal waarschuwde voor naderend gevaar. Toen de SD op deze dag daadwerkelijk verscheen – niet bekend is waarom, maar de bontindustrie was 'Kriegswichtig' – wist hij daardoor te ontkomen, waarop Polder op zijn beurt werd gearresteerd.¹⁸³ Een aan zijn familie gestuurde kennisgeving toont aan dat Polder enige tijd in de Duitse afdeling van het Huis van Bewaring aan de Havenstraat verbleef.¹⁸⁴ De betrokkenheid van de andere arrestant, Woelders, is vooralsnog niet duidelijk. Als de joodse baas van Polder inderdaad nog in zijn zaak aanwezig was, moet hij vanwege een 'gemengd' huwelijk (d.w.z. een huwelijk met een niet-joodse partner) of een 'Sperre' bescherming hebben genoten.

- 5 juni 1944: Silberbauer arresteert E.A. Tafelkruier-Olofssen, C.E.S. Husfeldt en J. Tafelkruier, de eerste twee niet joods.

Erna Tafelkruier-Olofssen was niet joods, maar met de joodse Wolf Tafelkruier getrouwd. Hoewel hij door dit huwelijk geen direct gevaar liep hield hij zich toch uit zicht. Een dag eerder, op 4 juni, hield de Amsterdamse politie zijn eveneens joodse neef aan op verdenking van oplichting. Hij werd dezelfde dag nog in vrijheid gesteld, wat er op duidt dat de ernst van de zaak niet groot kan zijn geweest.¹⁸⁵ Bovendien betekent het dat ook hij gevrijwaard was van deportatie. Het kan bijna geen toeval zijn dat Silberbauer en Grootendorst de volgende dag de woning van de oom binnenvielen, en de echtgenote en een inwonende kennis arresteerden. Zij troffen bij hen aanzienlijke geldbedragen aan.¹⁸⁶ De derde aanhouding betrof het anderhalf jaar oude zoontje van de daags ervoor verhoorde neef. Dit kind was uit voorzorg bij de oom en tante van zijn vader ondergebracht. De peuter belandde uiteindelijk in Westerbork, maar kwam daar na bemoeienis van een advocaat weer uit.

Tijdens de inval verscheen nog de huisarts van de bewoonster aan de deur. Deze kwam toevallig langs voor een visite. Het geval wil dat deze arts, die nogal door Grootendorst en Silberbauer werd

¹⁸¹ AFS, AFC, map 'Staatsanwaltschaft'/Proces 1964: verklaring A.D.J. Jansen, 14 november 1949.

¹⁸² SAA, Gemeentepolitie Amsterdam, inv. nr. 2036: rapport bureau Singel, 13-14 april 1944, mut. 16.30.

¹⁸³ Email van Hans Polder aan Gertjan Broek (AFS), 23 juli 2015.

¹⁸⁴ Privébezit van Hans Polder: kennisgeving van Huis van Bewaring II in envelop gemerkt "AMSTERDAM, Havenstraat 6. (Z.)" en afgestempeld op 24 april 1944.

¹⁸⁵ SAA, Gemeentepolitie Amsterdam, inv. nr. 6575: rapport bureau Overtoom, 4 juni 1944, mut. 10.10 en 22.00.

¹⁸⁶ AFS, AFC, map 'Staatsanwaltschaft'/Proces 1964: Duitstalig afschrift verklaring E.A. Tafelkruier-Olofssen, 18 december 1945. De bedragen worden bevestigd door de fouilleringen op het Hoofdbureau. SAA, Gemeentepolitie Amsterdam, inv. nr. 7202: fouilleringsregister 5 juni 1944, mut. 18.10.

geschoffeerd, de vader was van de latere journalist Jules Huf.¹⁸⁷ Huf junior was in 1963 de eerste vertegenwoordiger van zijn beroepsgroep die bij Silberbauer op de stoep stond.

— 27 juni 1944: Silberbauer arresteert W.O. Sklarek, joods maar gemengd gehuwd.¹⁸⁸

Sklarek kwam rond 1920 vanuit Duitsland naar Nederland en trouwde met een Nederlandse vrouw. Vanwege dit huwelijk liep hij als jood tijdens de Duitse bezetting geen direct gevaar. Hij hielp echter vele anderen, en zijn arrestatie hield verband met illegale werkzaamheden. De latere minister van justitie Ivo Samkalden zag in het illegale werk van Sklarek voldoende reden zijn kinderen voor kosteloze naturalisatie in aanmerking te laten komen.¹⁸⁹ Een aangetrouwd familielid herinnert zich dat de dochter van Sklarek, die bij de arrestatie van haar vader aanwezig was, vertelde dat bij hen altijd illegale bladen en distributiebonnen in huis waren.¹⁹⁰ Sklarek zat in dezelfde transporten naar Westerbork en naar Auschwitz als de onderduikers uit het Achterhuis. Hij kwam om in de ziekenbarak van Auschwitz, volgens het Rode Kruis in januari 1945.

— 30 juni 1944: Silberbauer arresteert Eliazar Schaap, joods maar gemengd gehuwd.

Schaap woonde in de Banstraat in Amsterdam-Zuid en dreef een oud-metaalhandel aan de Kromme Waal in de binnenstad. Zijn compagnon was de broer van zijn niet-joodse vrouw. De beschikbare documenten zijn niet erg expliciet, maar er blijkt uit dat Silberbauer hem verdacht van het ongeoorloofd voortzetten van zijn zaak onder een andere naam. Bovendien zou hij over een niet-toegestaan radiotoestel beschikken.¹⁹¹ De belastende informatie was afkomstig van de SD in Den Haag. Silberbauer behandelde deze zaak met Grootendorst. Schaap kwam begin '45 om in Auschwitz.¹⁹²

— 4 augustus 1944: Silberbauer arresteert de onderduikers in het Achterhuis, en de helpers Kleiman en Kugler.

Voor zover nu bekend is dit een van slechts twee gevallen waar Silberbauer bij betrokken was, waarbij onderduikers zijn gearresteerd.

— 18 augustus 1944 (of daaromtrent): Silberbauer neemt deel aan een gecoördineerde actie tegen onder meer een illegale zender en een clandestiene drukkerij in Zeist.

De zaak kwam aan het rollen door Pieter Schaap en Ans van Dijk. Bij de actie op verschillende adressen werden ook joodse onderduikers aangetroffen.¹⁹³ Silberbauer werd volgens mede-SD'er Otto Kempin simpelweg aan de uitvoerende eenheid toegevoegd. Kempin verklaarde later aan de Rijksrecherche over de zaak:

In Verbindung damit viel mir auf, daß ich mich nicht erinnerte – ich weiß es nun aber bestimmt, daß damals davon keine Rede war, daß an den bezeichneten Adressen auch untergetauchte Juden sein sollten.¹⁹⁴

Ook deze actie waar Silberbauer aan deelnam was dus volgens Kempin niet op onderduikers gericht.

---

¹⁸⁷ AFS, AFC, map 'Staatsanwaltschaft'/Proces 1964: p.v.b. 90/1963 v.H., verklaring Huf, 21 december 1945; SAA, Dienst bevolkingsregister, toegang 30238: archiefkaart J.F.P.A.M. Huf.

¹⁸⁸ SAA, Gemeentepolitie Amsterdam, inv. nr. 2046: rapport bureau Linnaeusstraat, 27 juni 1944, mut. 23.00.

¹⁸⁹ *Verslag der Handelingen van de Tweede Kamer der Staten-Generaal 1956-1957*, Kamerstuknummer 4773, ondernummer 3, Memorie van Toelichting (www.statengeneraal.digitaal.nl).

¹⁹⁰ Telefoongesprek van Gertjan Broek met Wanda Sklarek en mevrouw Sklarek-Dubbeldam, 23 juli 2015.

¹⁹¹ Sytze van der Zee, *Vogelvrij. De jacht op de Joodse onderduiker*, Amsterdam: De Bezige Bij, 2010, p. 443.

¹⁹² <http://www.joodsmonument.nl/person/532477/nl> (geraadpleegd oktober 2015).

¹⁹³ Koos Groen, *Als slachtoffers daders worden. De zaak van de joodse verraadster Ans van Dijk*, Baarn: Ambo, 1994, p. 123-124.

¹⁹⁴ AFS, AFC, map 'Staatsanwaltschaft'/Proces 1964: vertaalde verklaring O. Kempin aan PRA, 25 november 1949.

- augustus en/of september 1944 bemoeide Silberbauer zich met de zaak van Louise Saaf-Redl.

Louise Saaf was op 2 augustus 1944 aangehouden door het Devisenschutzkommando wegens het in bewaring hebben van kostbaarheden van joodse kennissen. Hoewel zij aannemelijk wist te maken dat ze de spullen al voor de oorlog beheerde volgde opsluiting. Haar echtgenoot, die had gehoord dat Silberbauer uit Wenen kwam, zocht zijn hulp. Wenen was de geboorteplaats van de vrouw, hun huwelijk was daar gesloten en het echtpaar had er jaren gewoond. Onder het motto “de ene Wener helpt de andere” probeerde hij Silberbauer te bewegen om iets voor zijn echtgenote te doen. Hoewel zij toch enkele weken gevangens bleef zitten, bemoeide Silberbauer zich volgens Saaf actief met de bespoediging van de zaak.¹⁹⁵

- Arnold Caffé; wanneer is niet duidelijk.

Tegen *Telegraaf*-journalist Jules Huf maakte Silberbauer in 1963 gewag van zijn goede contacten met de joodse bankier Arnold Caffé in de Tintorettostraat in Amsterdam-Zuid. Hij zou Caffé minstens zes keer in uniform hebben bezocht.¹⁹⁶ Silberbauer maakte niet duidelijk waarom dat in zijn voordeel zou moeten pleiten, maar er is wel uit af te leiden dat Caffé in zijn eigen woning verbleef en dus geen onderduiker was.¹⁹⁷

In september 1941 pakte de politie Caffé na een anonieme tip op wegens omvangrijke zwarte handel in sigaretten. Bij het onderzoek werd ook een grote hoeveelheid clandestien geslacht vlees in beslag genomen.¹⁹⁸ In die tijd was Silberbauer nog niet in Nederland. Begin mei 1944 werd Caffé nogmaals opgepakt en ingesloten op het Hoofdbureau.¹⁹⁹ Hij overleefde wel de oorlog.²⁰⁰ Of Silberbauer iets met deze tweede arrestatie van doen had is bij gebrek aan bronnen niet te zeggen.

---

¹⁹⁵ AFS, AFC, map ‘Staatsanwaltschaft’/Proces 1964: p.v.b. S 33/1963, verklaringen J. Saaf en L. Saaf-Redl, 9 december 1963.

¹⁹⁶ “LAGES noemde mij een Oostenrijkse zwakkeling”, *De Telegraaf*, 21 november 1963.

¹⁹⁷ SAA, Dienst Bevolkingsregister, toegangsnummer 30238: archiefkaart A. Caffé.

¹⁹⁸ SAA, Gemeentepolitie Amsterdam, inv. nr. 6379: rapport bureau Marnixstraat, 2 september 1941, mut. 13.50.

¹⁹⁹ SAA, Gemeentepolitie Amsterdam, inv. nr. 7201: fouilleringsregister 4 mei 1944, 18.30.

²⁰⁰ SAA, Dienst Bevolkingsregister, toegangsnummer 30238: archiefkaart A. Caffé.

Bijlage II — Archieven en collecties

Anne Frank Stichting (AFS)

Anne Frank Collectie

Deutsches Literaturarchiv

Collectie Ernst Schnabel

Historisch Centrum Overijssel (HCO)

0108.2 Arrondissementsrechtbank en Parket van de Officier van Justitie te Zwolle, 1940-'49

0725 Gemeentepolitie Zwolle

Nationaal Archief, Den Haag (NI-HaNa)

2.09.09 Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging

2.09.54 Justitie/Zuivering Politie

2.13.25 Militair Gezag

Nederlandse Rode Kruis, oorlogsarchieven

Persoonsdossiers

NIOD Instituut voor oorlogs-, holocaust en genocidestudies (NIOD)

173 Boekhandel en Sigarenbedrijf de Driehoek

212c Archief Anne Frank

Noord-Hollands Archief (NHA)

411 Arrondissementsrechtbank Haarlem 1940-'49

412 Parket van de Officier van Justitie 1929-1949

Privécollecties

Documenten in bezit van de families Hofhuis en Polder

Stadsarchief Amsterdam (SAA)

5181 Secretarie: afdeling Algemene Zaken

5225 Gemeentepolitie Amsterdam

5445 Dienst Bevolkingsregister: woningkaarten

30238 Dienst Bevolkingsregister: archiefkaarten

Wiener Stadt- und Landesarchiv (Wenen, Oostenrijk)

Volksgerecht beim Landesgericht für Strafsachen, Vg (Volksgerecht) Vr (Verfahren), 288/52

Bijlage III — Literatuur

- Barnouw, David, *Het fenomeen Anne Frank*, Amsterdam: Bert Bakker, 2012.
- Barnouw, David en Gerrold van der Stroom, *Wie verraadde Anne Frank?*, Amsterdam: Boom, 2003.
- Broek, Gertjan, *Weerkorpsen. Extreemrechtse strijdgroepen in Amsterdam, 1923 – 1942*, dissertatie Universiteit van Amsterdam, 2014.
- Bruyn, Jeroen de en Joop van Wijk, *Bep Voskuil. Het zwijgen voorbij. Een biografie van de jongste helpster van het Achterhuis*, Amsterdam: Bert Bakker, 2015.
- De Dagboeken van Anne Frank*, ingeleid door David Barnouw, Harry Paape en Gerrold van der Stroom, Amsterdam: Bert Bakker, 2004.
- Frank, Anne, *Verzameld werk*, uitgegeven onder auspiciën van het Anne Frank Fonds Basel, Amsterdam: Prometheus, 2013.
- Goodrich, Francis en Albert Hackett, *The diary of Anne Frank*, New York: Random House, 1956.
- Groen, Koos, *Als slachtoffers daders worden. De zaak van de joodse verraadster Ans van Dijk*, Baarn: Ambo, 1994.
- Groen, Koos, *Een prooi wordt jager. De zaak van de joodse verraadster Ans van Dijk*, Meppel: Just Publishers, 2016.
- Jong, Lou de, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog VI, Juli '42 – Mei '43*, Den Haag, Martinus Nijhoff: 1975.
- Ledenlijst van de Nationaal-Socialistische Beweging in Amsterdam*, Amsterdam: Politieke Opsporingsdienst, 1945.
- Lee, Carol Ann, *Het verborgen leven van Otto Frank. De biografie*, Amsterdam: Balans, 2002.
- Liempt, Ad van, en Jan H. Kompagnie, *Jodenjacht. De onthutsende rol van de Nederlandse politie in de Tweede Wereldoorlog*, Amsterdam: Balans, 2011.
- Luchtbeschermingsdienst Gemeente Amsterdam 1939 - 1945*, Amsterdam, ± 1945.
- Meershoek, Guus, *Dienaren van het gezag. De Amsterdamse politie tijdens de bezetting*, Amsterdam: Van Gennep, 1999.
- Müller, Melissa, *Anne Frank. De biografie*, Amsterdam: Bert Bakker, 1998.
- Müller, Melissa, *Anne Frank. De biografie*, vijfde, geheel herziene druk, 2013.
- Paape, Harry, "Het verraad", in: *De Dagboeken van Anne Frank*, tekstverzorging door David Barnouw en Gerrold van der Stroom, Amsterdam: Bert Bakker, 2004.
- Schnabel, Ernst, *Anne Frank. Spur eines Kindes*, Frankfurt am Main: Fischer Bücherei, 1958.
- Wiesenthal, Simon, *Moordenaars onder ons*, Amsterdam: Elsevier, 1967.
- Zee, Sytze van der, *Vogelvrij. De jacht op de Joodse onderduiker*, Amsterdam: De Bezige Bij, 2010.

Bijlage IV — Periodieken

Amigoe

Amigoe di Curaçao

Nieuwsblad van het Noorden

Reformatorisch Dagblad

De Telegraaf

De Tijd

Utrechtsch Nieuwsblad

Het Vaderland

Verslag der Handelingen van de Tweede Kamer der Staten-Generaal

Het Volk

De Zwolsche en Overijsselsche Courant

Bijlage V — Externe deskundigen

Op 7 mei 2015 is er bij de Anne Frank Stichting een expert meeting gehouden waar verschillende onderzoekers diverse theorieën en bevindingen bespraken. Deelnemers waren Koos Groen, Marie-Cecile van Hintum, Ad van Liempt, Inger Schaap en Sytze van der Zee. Namens de AFS namen Wichert ten Have, Erika Prins, Teresien da Silva en Gertjan Broek aan de bijeenkomst deel. Een geschreven verslag alsook de integrale geluidsopname is bij de AFS aanwezig.

Tevens hebben David Barnouw, Gerrold van der Stroom en Guus Meershoek desgevraagd meegedacht over enkele aspecten van de tijdens dit onderzoek behandelde onderwerpen. De Anne Frank Stichting is allen voor hun hulp zeer erkentelijk.

Bijlage VI — Internetbronnen

www.afdr.eu.pn

www.joodsmonument.nl

www.parlement.com

www.statengeneraaldigitaal.nl

Door voortgaande digitalisering is een toenemend aantal bronnen online toegankelijk en raadpleegbaar. Buiten de hierboven aangegeven websites zijn diverse documenten en periodieken geraadpleegd via:

<http://www.delpher.nl>

<http://www.digibron.nl>

<http://www.hetutrechtsarchief.nl>

<http://nationaalbrandweerdokumentatiecentrum.nl>

<http://www.niod.nl>

<http://stadsarchief.amsterdam.nl>

<http://www.volkskrant.nl>

